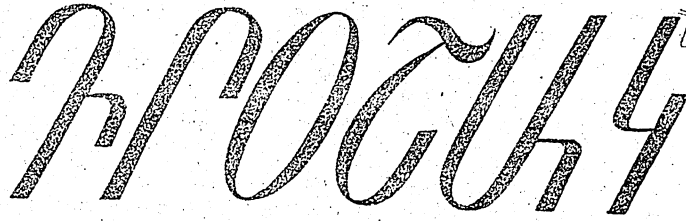

„Droschak“
ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ՊՐԱՎՈՒԹՅՈՒՆ
A. R. P. B. J. P.
REDACTION DU JOURNAL
„Droschak“
GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԿԱՆ ԴԱՁՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ԱՐԲՈՒՄՅԻՆ ՏՐԱՄԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

„ՆՅԹԵ ԿԱՐԿԼԻ ԼԻՆԵՆ ԵՆԹԱՂՈՒՆ, ՈՐ ՄԱՃ-
ԿԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՆՆԵՐ ԱՅՍԱԿՍԻ ԾՁՆԱԺԱՄՈՒՄ
(1876, սեպտեմբեր) ԿԱՐՈՒ Է ԵՆՐՕՎԱՅԻ ՏԱՄԱ-
ՃԱՄՆՈՒԹԵԱՄԸ ԿԱՄ ԴՐԱ ՎՈՒՆԻՐԱԳՄԱՆԸ շԱ-
ՐՈՆՆԱԿԷԼ ԵՆ ՕՐԻՆՍԱԿԱՆ ՎՅՈՒԹԻՆՆԵՐ ԲՈՒՂԱ-
ՐԿԱՅՈՒՄ, ԱՅՆ ՂԵՎՐՈՒՄ ԱԷՄՍ Է յԱՆԳԱՆ Ք ՏԱ-
ՄԱՐ ԵՆ ԴԱՐՈՒԿԱՅԻՆ ԱՐՁԱՐԱՂԱՍՈՒԹԻԱՆ ՄԱԷՆ
ՄԻ ԲՈՂՈՐ ԻՅԽԱՆՈՒԹԻՆՆԵՐ ԷՆԱՐՔ ԳՈՐԾ ՂԵՆՈՒ ՂԵՄ,
ՄԱԷՆ ՄԻ ԸՆԴՂԻՄԱՂՈՒԹԻՆՆԵՐ ՄԱԷՆԱՂԱՂԱՐԻՆԻ
ՐՈՆՆԱԿԵՄՈՒԹԻԱՆ ՂԵՄ: — Բայց մենք ղեռ չենք
հասնել այդ տեսակ ծայրայեղ ստորացման“ ...

Վ. ԳՆԱՎՍՏՅՈՆ

IV

Դիմենք այժմ այն գործնական ընթացքին,
որ արտայայտել է հայ յեղափոխական շարժման մէջ:
Վանգ առնելով ամէնախոշոր գծերի վրայ, մենք պիտի
յիշենք այստեղ Պօլսում կատարած ցոյցերը, Սասունի,
Ղանի և Զէյթունի շարժումները, ուս և պարսկական
սահմաններից արած արշաւանքները (Վուկունեան և
Խանասոր), մի ահագին շարք համարեա ամէնայն տարի
կրկնող կռիւներ, որոնք կապած են եղել զէնքի
փոխադրութեան, հրոսակային խմբերի գործունէու-
թեան կամ կազմակերպական այլևայլ գործերի հետ,
և վերջապէս բազմաթիւ տեւորիստական գործողու-
թիւններ, ուղղած պաշտօնական անձերի և մանաւանդ
հայ լրտեսների և դաւաճանների դէմ: Ընդհանրացնե-
լով այս յեղափոխական երևոյթները, մենք կը տեսնենք,
որ հայ յեղափոխական կուսակցութիւնները ցոյցեր և
արշաւանքներ են արել ժողովրդական շարժումներ են
առաջ բերել, զէնքի փոխադրութեամբ են զբաղել,
աշխատել են կազմակերպել ժողովուրդը կուր համար,
տեւորներ են կատարել:
Ո՞րն է սրանցից աւելորդը, վնասկարը, կորստաբերը:
Նախորդ յօդածում բազմաթիւ օտար հեղինակների
հետ միասին մենք տեսանք, որ հայկական շար-
ժումը մի բնական, մի շատ հասկանալի և միաժա-
մանակ միանգամայն նպատակաւ յարմար երևոյթ
է մեր կեանքում: Եթէ մենք չենք սխալուել այդ եղա-
կացութեան մէջ, ուրեմն, որոշելով հայկական շարժման
էութիւնը և նպատակը, մենք կունենանք պատրաստ
չափս դրած հարցին պատասխանելու համար. անմիտ,
պարսական լի, անպայման բացասական պիտի

համարեն այն ձեռնարկները, որոնք չեն համապատաս-
խանում այդ որոշումից բղտող պահանջներին, և ընդ-
հակառակը՝ օգտակար, ցանկալի, գրական
նրանք, որոնք համապատասխանում են այդ պահանջ-
ներին:
Ինչ էր ուրեմն մեր շարժման նպատակը: — Ուրիշ
ոչինչ, եթէ ոչ կազմակերպւած, բռնի ու-
ժով կուսակցութեան բողոքել Տաճկաստանում
տիրող սպանիչ կարգերի դէմ մինչ
վեց պետութիւններէ երաշխաւորած
միջամտութեամբ կը փոխուեն այդ կար-
գերը դէպի լաւը:
Ինչպէս տեսնում է ընթերցողը, կազմակեր-
պութիւն, բռնի ուժ, բողոք և վերջապէս
եւրօպական միջամտութեան հասնելու հաշիւ-
ները—այս որոշման անհրաժեշտ տարրերն են
կազմուած: Վանգ առնելով այս տեսակետի վրայ, մենք կարող
ենք վերը դրած հարցը՝ թէ «ո՞րն է մեր յեղափոխական
անցեալում տեղի ունեցած ձեռնարկներից աւելորդը,
վնասկարը, կորստաբերը» — վերածել այս ձևի. ո՞րն
է դրանց զուրկ այս տարրերից, ո՞րն է դուրս մնում
իր չափս ընդունած մեր որոշումից:
Բաւական է մի ամէնաթիւ հայեացք ձգել յիշեալ
գործառնութիւնների վրայ, որպէսզի տեսնենք, որ նրան-
ցից իւրաքանչիւրը ունի մեր որոշման բոլոր տարրերը:
Ցոյցեր, արշաւանքներ և հրոսա-
կային խմբերը կազմակերպում են կուսակցութեան
ժողովուրդականացում են բողոքի ձանապարհը,
կրթում են ժամանակակից սերունդը, վառ են պահում
ժողովուրդի դիմադրական տրամադրութիւնը, հարւածում
են թշնամու հեղինակութեանը թէ ներսը՝ սեփական
հպատակների աչքում, և թէ դուրսը՝ օտարների առաջ,
վնասում են կառավարչական շահերին, զբաղեցնում են
եւրօպական հասարակական կարծիքը և կարիքները,
այսինքն առաջ են մղում միջամտութեան գործը,
անուաղ թոյլ չեն տալիս հարցը մոռացութեան մատնելի
թէ իր միջադրային քաղաքական խնդիր և թէ իբր
աշխարհին բոլոր ծայրերում ցրած հայերիս համար-
ընդհանուր աղգային դատ:
Ծողովուրդական շարժումները, իբր յե-
ղափոխական ամէնալայն ձեռնարկներ, իրենց ազդեցու-
թեամբ, իհարկէ, աւելի նշանաւոր են: Ամէն տեղ և ամէն

ժամանակ ապստամբութեան գաղափարը կապուած է եղել այդ տեսակ շարժումների հետ և այնքան վճռական դեր են ունեցել դրանք ժողովուրդների պատմական կեանքում, որ ազատութեան անունով սկսած կռիւների գործնական նպատակն են կազմել միշտ: Պարզ է ուրեմն, որ հայկական շարժումը ևս չէր կարող խուսափել կռիւ այդ ամէնաէական տարրից:

Ձ է ն ք ե ր ի փ ո խ ա դ ր ու թ ե ա ն, կ ա ղ մ ա կ ե ր պ ա կ ա ն հ ա զ ա ր ու մ ի հ ո գ ս Ե ր ի և կ ա տ ա ր ւ ա ծ տ ե ո ւ օ ր ն ե ր ի մ ա ս ի ն խ օ ս ե ի ն ար գ է ն աւ ե լ յ ո գ է, որ ու վ հ Ե տ և դ ր ա ն ք ան հ ր ա ժ Ե շ տ մ ի ջ ո ճ ն ե ր են վ ե ր ո յ ի շ Ե ա լ գ օ ր ծ ա ու ն ու թ ի լ ն ն Ե ր ի հ ա մ ար և յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն ամ է ն մ ի ծ ր ա գ ր ու մ ան շ ու շ տ տ ե ղ պ է տ ք է բ ու ն ն ւ:

Ա հ ա մ ի ք ա ն ի խ օ ս ք ու մ մ Ե ր ք ն ն ա դ ա տ ու թ ի ա ն են թ ա կ ա յ ձ ե ու ն ար կ ն ե ր ի դ ր ա կ ա ն կ ո ղ մ Ե ր ք: Ը ն թ Ե ր ք ո ղ ի ն են ք թ ո ղ ն ու մ լ ր ա ց ն ե լ այ ս ը ն դ հ ա ն ու Ե ր գ ծ Ե ր լ կ են դ ա ն ի օ ր ի ն ա կ ն ե ր ու մ, որ ո ն ք կ Ե պ ար պ է ն ն ր ա ա ո ա ջ, թ է օ ր ք ա ն յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն յ ա յ ա ն ի ձ ե ու ն ար կ ն ե ր լ ի ր ժ ա մ ա ն ա կ ի ն մ Ե ծ ա ղ Ե ց ու թ ի լ ն են ու ն ե ց ե լ մ ի կ ո ղ մ ի ց: հ ա յ հ ա ս ա ր ա կ ու թ Ե ա ն, հ ա յ ժ ո ղ մ ի ր դ ի տ ր ա մ ա գ ր ու թ ի ա ն վ լ ա յ, ն Ե ր շ ը ն չ ե լ ու մ ն ր ա ն օ գ Ե Ե ր ու թ ի լ ն և հ Ե տ ա ք Ե ր ք ու թ ի լ ն դ է պ ի մ Ե ր դ ա ս ր, կ Ե ի Ե լ, յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն կ ու ս ա կ ց ու թ ի լ ն ն Ե ր ք Ե ա յ ի ն, ու մ ի Ե կ ո ղ մ ի ց, Ե Ե ր օ պ ա կ ա ն դ ի Ե ա ն ա գ ի տ ու թ Ե ա ն վ Ե ա յ, ս ա ի պ Ե լ ու մ ն ր ա ն որ ո շ դ է պ ք Ե ր ու մ ս ե ղ ա ն ի վ Ե ա յ դ ն ե լ մ ու ս ց ու թ ի ա ն մ ա տ ն ա ծ հ ա յ կ ա կ ա ն խ ք ն դ ի Ե ր և մ ի Ե դ է պ ք Ե ր ու մ յ ա տ ու կ կ օ ն թ Ե ր ա ն ն Ե ր կ ա ղ մ Ե լ հ ա յ կ ա կ ա ն հ ա ր ց ու մ ղ Ե ա ղ Ե Ե լ ու հ ա մ ար:

Բ ա յ ց գ ու ց է կ ա ն յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն կ ու թ ու ր ի շ մ ի ջ ո ց ն Ե ր, որ ո ն ք աւ ե լ ի ար դ ի ն աւ է ա կ ար ո ղ է ի ն լ ի ն ե լ ք ա ն յ ի շ Ե ա լ ն Ե ր ք: Թ ո ղ ց ո յ ց տ ա ն, ո վ ք Ե ր գ ի տ ն ն այ դ պ ի ս ի ք: Ի ս կ մ Ե ն ք կ ար ծ ու մ են ք, որ մ Ե ր յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն շ ար ժ ու մ լ, ի մ ի ջ ի այ լ ո ց, հ Ե ն ք ն ր ա ն ու մ է լ ար տ ա յ ա տ Ե ց ի ր կ են ս ու ն ա կ ու թ ի լ ն Ե ր, ի ր ձ կ ու ն ու թ ի լ ն Ե ր և ամ է ն ա խ ի ս տ պ ա յ մ ա ն ն Ե ջ ի ն յ ար մ ար Ե լ ու ի ր ը ն դ ու ն ա կ ու թ ի լ ն ն Ե ր ք, որ ն ա կ ար ձ ժ ա մ ա ն ա կ ա մ ի ջ ո ղ ու մ ը մ բ ու ն Ե ց կ ու թ ամ է ն ա բ ա ղ մ ա ղ ա ն մ ի ջ ո ճ ն Ե ր ք՝ ս կ ս ա ծ հ ա մ Ե մ ա տ ա բ ար խ ա ղ ա ղ բ ն աւ օ ր ու թ ի լ ն ու ն ե ց ո ղ Ե ո ղ ք ն ն Ե ջ ի ց մ ի ն չ ու ժ ա ն ա կ ի գ օ ր ծ ա ծ ու թ ի լ ն Ե ր, ս կ ս ա ծ ան հ ա տ ա կ ա ն տ ե ո ւ օ ր ն Ե ջ ի ց մ ի ն չ ժ ո ղ մ ի ր ա կ ա ն շ ար ժ ու մ ն Ե ր ք:

Գ ու ց է, վ Ե ր ջ ա պ է ս, այ ս բ ո լ օ ր մ ի ջ ո ճ ն Ե ր ի ն դ ի մ Ե լ ու կ ար ի ք չ կ ար, գ ու ց է, պ է տ ք է ր հ Ե տ Ե Ե լ ու է աւ ե լ ի ս ա հ ա մ ա ն ա փ ա կ ու ղ ր ու թ ի ա ն, որ պ է ս ղ ի, չ Ե ր Ե լ ու մ յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն ու ժ Ե ր և մ ի ջ ո ճ ն Ե ր ք շ ա տ տ ե ս ա կ գ օ ր ծ Ե ր ի վ Ե ա յ, մ Ե ն ք կ Ե տ ր օ ն ա ց ն է ի ք մ Ե ր ու ժ Ե ր ք ի ն դ ի ր ն Ե ր ի շ Ե ջ ա ն ու մ: Տ ե ս ն ն Ե ք:

Հ ա մ ա ձ ա յ ն այ ն ն պ ա տ ա կ ի ն, որ մ Ե ն ք յ ա տ կ ա ց ր ի ն ք հ ա յ կ ա կ ա ն շ ար ժ ա ն, յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն գ օ ր ծ ու ն է ու թ ի ա ն ե ղ ա ն ա կ Ե ի ն կ ա տ ի պ է տ ք է ու ն ն ար, ի մ ի ջ ի այ լ ո ց, Ե Ե ր օ պ ա կ ա ն մ ի ջ ա մ ու թ ի լ ն ա ո ա ջ բ Ե ր Ե լ ու բ ո լ օ ր հ ն ա ր աւ օ ր ու թ ի լ ն ն Ե ր ք: Ա հ ա այ ն պ ա յ մ ա ն ն Ե ր ք, որ ո ն ք ան հ ր ա ժ Ե շ ա է ի ն դ ր ա հ ա մ ար: Հ ար կ աւ օ ր է ր, որ մ Ե ր բ ո

ղ ք ն Ե ր ք տ ե ղ ի ու ն ն ա յ ի ն մ Ե ծ պ Ե տ ու թ ի լ ն ն Ե ր ի ա շ ք ի ա ո ա ջ, որ այ դ բ ո ղ ք ն Ե ր ք ի ր ն Ե ց խ ի ս տ բ ն աւ օ ր ու թ Ե ա մ Ե, ը ն դ ու ն ա կ լ ի ն է ի ն ար տ ա յ ա յ տ Ե լ ու կ ա ց ու թ ի ա ն ա մ բ ո ղ ջ ծ ա ն ր ու թ ի լ ն Ե ր, որ դ ր ա ն ք կ ր է ի ն ս ի ս տ է մ ա տ ի ք և ո չ թ է պ ա տ ա հ ա կ ա ն Ե ր Ե ո յ թ ի ն Ե ի ն բ ն աւ օ ր ու թ ի լ ն, որ հ ա յ ու թ ի լ ն Ե ր Ե ա ր ի ր մ ի ու ժ, որ ի ն ար հ ա մ ար հ Ե լ չ է կ ար Ե լ ի, որ ի գ ո յ ու թ ի լ ն Ե ր կ ար ո ղ է ն պ ա ս տ աւ օ ր լ ի ն Ե լ Ե թ է ո չ մ ար դ կ ա յ ի ն ք ա ղ ա ք ա կ ր թ ու թ ի ա ն, գ ո ն է այ ս կ ա մ այ ն պ Ե տ ու թ ի ա ն հ ա մ ար և որ ի ան խ ա ղ ա ղ յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն օ գ Ե ու մ բ օ ր ք Ե ր ա ծ տ ր ա մ ա գ ր ու թ ի լ ն Ե ր ը ն դ հ ա կ ա ո ա կ լ ք մ ի ա ն գ ա մ ա յ ն վ ն ա ս ա կ ար է ի ր ն Ե ց շ ա հ Ե ր ի ն: Աւ Ե լ ա ց Ե ր ք այ ս բ ո լ օ ր ի ն և այ ն պ ա հ ա ն ջ ն Ե ր ք, որ ո ն Ե ց պ է տ ք է բ աւ ա ր ա ու թ ի լ ն տ ա յ ամ է ն մ ի կ ա ղ մ կ Ե ր պ ու թ ի լ ն, որ ձ գ տ ու մ է որ ո շ դ Ե ր կ ա տ ար Ե լ ը ն թ ա ց ի կ կ Ե ա ն ք ու մ — այ ն է՝ մ ա խ Ե լ ի ր ու ժ Ե ր և մ ի ջ ո ճ ն Ե ր ք ամ է ն ա տ ն տ ե ս կ Ե ր պ ու մ, դ Ե աւ Ե լ բ ո լ օ ր ն պ ա ս տ աւ օ ր տ ար ք Ե ր և հ ո ս ա ն ք ն Ե ր ք ու կ ա ն ո ն աւ օ ր Ե լ ն ր ա ն ց ը ն թ ա ց Ե ր, — և դ ու ք կ Ե հ ա ս կ ա ն ա ք, որ մ Ե ր յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն ան ց Ե ա լ ու մ գ օ ր ծ ա գ ր ա ծ կ ու թ մ ի ջ ո ճ ն Ե ր ի ո շ մ ի մ ա ս ը ո չ պ է տ ք է ր և ո չ է լ կ ար Ե լ ի է ր ց ո ժ հ Ե լ յ օ գ ու տ մ ի Ե ս ն Ե ր ի:

Յ ո յ ց Ե ր և ար շ աւ ա ն ք ն Ե ր ան Ե լ ու մ, յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն ն Ե ր ք գ օ ր ծ ու մ է ի ն Պ օ լ ս ու մ և Տ ա ձ կ ա ս տ ա ն ի ս ա հ ա մ ա ն ն Ե ր ի վ Ե ա յ: Պ օ լ ս ի ն շ ա ն ա կ ու թ ի լ ն Ե ր կ ու թ գ օ ր ծ ու մ յ ա յ ա ն ի է, և մ Ե ն ք չ Ե ն ք Ե ր կ ար ի լ այ ս տ ե ղ այ դ մ ա ս ի ն, Պ օ լ ս ու մ յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն ն Ե ր ք ո չ մ ի ա յ ն Տ ա ձ կ ա ս տ ա ն ի ս ր ա ու մ է է ի ն, այ լ Ե հ ա մ ա շ խ ար հ ա յ ի ն ն շ ա ն ա կ ու թ ի լ ն ու ն ե ց ո ղ մ ի կ է տ ու մ, ա մ բ ո ղ ջ Ե Ե ր օ պ ա յ ի ա շ ք ի ա ո ա ջ, ն ր ա շ ա հ Ե ր ի ան մ ի ջ ա կ ա ն թ ա տ Ե ր ա բ Ե մ ու մ: մ ի ա տ ր ձ ա ն ա կ ի պ ա յ թ ու մ այ ն տ ե ղ աւ Ե լ ի է լ Ե լ ի ա շ խ ար հ ի ն, ք ա ն տ ա ս ն Ե ա կ հ ր ա ց ա ն ն Ե ր ի օ ր ու տ ու մ Ե ր կ ի ի խ օ ր ք Ե ր ու մ: Ա հ ա մ ա ն ն Ե ր ու մ գ օ ր ծ Ե լ ու մ, մ Ե ն ք ն օ յ ն պ է ս ան լ օ ր ս ն կ ի լ ն ն Ե ր ու մ չ է ի ն ք, այ լ այ ն պ ի ս ի վ ա յ Ե ր Ե լ ու մ, ու Ե բ ն ա կ ա ն ա բ ար պ է տ ք է շ ա հ ա գ ր գ ու է ի ն ք ա ու ն ա ղ Ե ր կ ու պ Ե տ ու թ ի լ ն: Ց ու ց ա կ ա ն այ դ Ե ր կ ու տ ե ս ա կ ի ձ ե ու ն ար կ ն Ե ր ք բ աւ ա ր ա ու թ ի լ ն են տ ա լ ի ս ն ա և տ ն տ ե ս ա բ ար ու ս ի ս տ է մ ա տ ի ք: տ Ե ո ղ ա կ ա ն կ Ե ր պ ու մ, կ ու թ Ե լ տ ա ն Ե լ ու պ ա յ մ ա ն ն Ե ջ ի ն, որ ու մ հ Ե տ և դ ր ա ն ք պ ա հ ա ն ջ ու մ են հ ա մ Ե մ ա տ ա բ ար աւ Ե լ ի ք ի չ ու ժ և մ ի ջ ո ճ ն Ե ր, ի ս կ ն ա խ ա պ ա տ ր ա ս տ ու թ ի ա ն հ ա մ ար աւ Ե լ ի ք ի չ ժ ա մ ա ն ա կ — մ ի հ ա ն գ ա մ ա ն ք, որ ո չ մ ի ա յ ն կ ար Ե օ ր է ա ու հ ա ս ա ր ա կ գ ա ղ տ ն ի ձ ե ու ն ար կ ն Ե ր ի յ ա ջ ո ղ ի ր ա գ օ ր ծ մ ա ն հ ա մ ար, այ լ Ե է ա կ ա ն ն շ ա ն ա կ ու թ ի լ ն ու ն է ր այ ն պ ի ս ի օ ր Ե ր ու մ, Ե ր ք հ աւ ա տ ա ց ա ծ Ե Ե ր օ պ ա յ ի օ գ ն ու թ ի ա ն, յ Ե զ ա փ ո խ ա կ ա ն կ ու ս ա կ ց ու թ ի լ ն ն Ե ր ք պ ար աւ օ ր է ի ն ձ գ տ Ե լ ը ս տ կ ար Ե լ յ ն շ ու տ բ ար Ե փ ո խ Ե լ տ ա լ ու ժ ո ղ մ ի ր ծ ա ն ր դ ր ու թ ի լ ն Ե ր: Հ ա ս կ ա ն ա լ ի է ն ա և, որ այ դ ձ ե ու ն ար կ ն Ե ր ք չ է ի ն հ ա կ ա ս ու մ Ե ր կ ի ի գ օ ր ծ ու ն է ու թ ի ա ն պ ա հ ա ն ջ ի ն, ը ն դ հ ա կ ա ո ա կ լ ն պ ա տ ա կ ու ն ն ա լ ու մ թ Ե թ Ե ա ց ն Ե լ Ե ր կ ր ու մ տ ի ր ո ղ ծ ա ն ր պ ա յ մ ա ն ն Ե ր ք, դ ր ա ն ու մ մ ի ա յ ն պ է տ ք է դ ի Ե ա ց ն է ի ն և բ ն ա կ ա ն ա բ ար ա ու ա ն ձ ի ն ղ ար կ ա ա յ ի ն Ե ր կ ի ի գ օ ր ծ ու ն է ու թ ի ա ն Ե ր:

Վան սակայն մարդիկ, որոնք ընդունելով ցուցական դործունեութեան կարևորութիւնը մեր շարժման սկզբնական շրջաններում, հերքում են յետագայ ցոյցերի նշանակութիւնը: «Քանի որ մեր հարցը հերթական էր, հարկաւոր չէր այս կամ այն ինչ ժամանակ նորից գրգռել թշնամուն» — ասում են դրանք համոզած շեշտով կարծես թէ երբ մի հարց հերթական է, այդ արդէն նշանակում է, որ այդպէս էլ կը մնայ նա կամ անպատճառ յաջող լուծում կը ստանայ: Հարցերը են արդեօք երբեւեց իրենք իրենց այդ մարդիկ թէ ժամանակի ընթացքում, շնորհիւ քաղաքական ուժերի և շահերի այս կամ այն դասաւորման, քանի-քանի հերթական հարցեր հեշտութեամբ ծաւել մի կողմն են դրել կամ նոյնիսկ հանգչել են յաւիտեան: Իսկ վերջին 20 տարւայ աննշան ժամանակամիջոցում միթէ՞ք ի գաւիթներ ունեցանք մեր սեփական աչքերով տեսնելու, թէ որպիսի անգութ խաղերի մատնեց մեր դատը: Տեղին է յիշատակել այստեղ հետեւեալ բնորոշ փաստը: Տաճիկ կառավարութեան երեք պատերազմները մէկը միւսի յետեւից ժընէվ եկան հէնց այդ «աւելորդ», «անմիտ» ձեռնարկներից յետոյ՝ 96, 97 թւականներին, և որ գլխաւորն է՝ իրենց առաջարկութիւններում նրանք միակ պահանջ էին դնում դադարեցնել յեղափոխական գործունեութիւնը Պոլսում, իսկ բուն երկրի մասին ոչ մի պայման, ոչ մի խօսք: Եւ յետոյ: Վան ըոպէներ ժողովուրդների կեանքում, երբ կարելի է հաշուել ամէն բանի հետ, բայց ոչ լուութեան: Վան ըոպէներ, երբ լուութիւնը բարոյապէս բնորոշում է մի ամբողջ շարժում, մի ամբողջ ժողովուրդ, և այդպիսի ըոպէներիցն էին այն ժամանակները, որոնց հետ կապած են այսօր դատափետուող ցոյցերը: Երբ 95 և 96 թւականներին արեան մի ամբողջ ծով էր պատել Հայաստանին և երբ հայութիւնը, եթէ նա ստրկածին արարածների մի զանգած չէր, պիտի անշուշտ բռնկւած լինէր վրէժի միակ հասկանալի զգացմունքով, պիտի դառնար վրէժի մի անվերջ աղաղակ. — այդպիսի ըոպէում, ասում ենք, լուութիւնը պէտք է նշանակէր միմիայն և միմիայն ամբողջ աղբի կատարեալ բարոյական անկումը և յեղափոխական գաղափարի, յեղափոխական շարժման կատարեալ սնանկութիւնը: Փառք ուրեմն այն հերոսներին, որոնք ոչ միայն այդ գարշելի լուութիւնը խանգարեցին ու հայ ժողովրդի ամենաարդար, ամէնաեական զգացմունքների արտայայտիչը եղան, այլ և միանգամայն ապացուցեցին, որ նոյնիսկ ծանր օրերում նրանք ընդունակ են հաշուել իրենց քայլերը և թըշնամուն հարածելու համար այնպիսի ձեռնարկներ ծրագրել և իրագործել, որոնք օտար լրագրերում տեղ-տեղ նոյնիսկ «հանձարեղ» անւան արժանացան:

Սակայն բաւականա՞յն միայն ցուցական ձեռնարկներով, այսինքն միայն երկրից դուրս կատարուող արշաւանքներով և ցոյցերով — նախ՝ անկարելի էր:

Իրերի դրութիւնը ծանր էր հէնց երկրում, ձնշում, հալածանքները պարզի էին հէնց այնտեղ, ուր ապրում է ժողովուրդը: Եւ բնականաբար երկրում արդէն դիտւում էին յեղափոխական հոսանքներ, արդէն հանգչեւ էին եկել հոգում բարձր և ազատութեան կրակով բուրնկւած ուժեր, որոնք պէտք է անէին և անում էին իրենց գործը — ձգտում էին կազմակերպել և կուել (Յունսներ, Չաթուրներ, Արարներ): Յեղափոխականների կապը դրանց հետ հետեւաբար նոր երևոյթներ չէր ստեղծում, այլ նպատակ ունէր միայն ամբողջացնել ցրւած ուժերը, կանոնաւորել նրանց ընթացքը և այս կամ այն ձևի իր օգնութեամբ դիւրացնել նրանց գործը — մի դեր, որ յեղափոխականների անհրաժեշտ պարտաւորութիւնների մէջ էր մտնում:

Այդ բաւական չէ: Ցուցական գործունեութեամբ ոչ միայն չէր կարելի բաւականա՞յն, այլ և պէտք է չէր: Ոչ, մի հասարակական շարժում չէ կարող յարատեւել և մանաւանդ յաղթական վախճան ունենալ, եթէ նա ժողովրդականացած չէ ազգի մէջ, նրա զանազան մասերում, նրա մասսայում: Այնպիսի մի մեծ խնդիր, ինչպէս է մի հալածող ժողովրդի ազատութիւնը ուժեղ բռնակալի ձիրաններից, չէ կարող յաջողութեամբ պսակել, եթէ նա սահմանափակի ժողովրդից կտրւած ունէ հասարակական դասակարգով: Այդ մէկ: Երկրորդ՝ ոչ մի ազատութիւն գին չէ կարող ունենալ ժողովրդի համար և հետեւաբար պահպանել, եթէ ինքը ժողովուրդը չէ գիտակցում ազատութեան պահանջը և չէ մանակցում յանուն ազատութեան յայտարարւած կուէն. օրից ընկած ազատութիւնից՝ անգիտակից ժողովուրդը չի օգտւում և հեշտութեամբ կորցնում է նրան առաջին պատահական դէպքում: Երրորդ՝ ոչ մի ժողովուրդ չէ կարող իր անվերջ հեծեծանքներով իրական օգնութիւն սպասել արտաքին աշխարհից, քաղաքի կուէի որոտալից ձայները, ներկայիս գաղափարով սրբագործւած ռազմի աղաղակներն են, որ արտայայտում են նրա կենսունակութիւնը, նրա հոգեկան արժանիքները, դրանք են, որ ներշնչում են յարգանք դէպի մի ազգ և երաշխաւորում նրա համար թէ համակրութիւն և թէ ինքնուրոյն ապրելու բարոյական իրաւունք: Զորորդ՝ լոկ ցուցական գործունեութիւնը կարող էր ընդունելի արտաքին աշխարհի կողմից իբր միայն մի խմբի, երիտասարդութեան մի որոշ մասի գործ, որ կապ չունէր ժողովրդի հետ, և այդպիսով չբացնէլ հայկական ըողոքի ամբողջ նշանակութիւնը: Թիւրք կառավարութեան կամ եւրօպական շահերին մնասելը միտք է ստանում այն ժամանակ միայն, երբ նայում են յեղափոխականների վրայ իբր ժողովրդի արամագրութեան արտայայտիչների վրայ, հակառակ դէպքում՝ մնասուողները, «հայկական հարց» կուած բանը մի կողմ թողնելով, կարող են իրենց համար նպատակ դնել համբուշխ, միացած ուժերով վերջ դնել իրենց հանգստութիւնը և շահերը:

ձեռնահարող մի «վնասակար տարրի»։ Այն ինչ՝ երբ Պօլսում գործող յեղափոխականի հետ երկրում նկատուում է և ժողովրդի յուզած տրամադրութիւնը, այն ժամանակ՝ առաջին երևոյթը ընդունուում է միմիայն իբր երկրորդի արձագանք, և բնականաբար «վնասակար տարրի» գաղափարը տեղ է տալիս «հայկական դատի» խնդրին — մի հանգամանք, ուր արդէն պոլիթանը և Եւրօպան, յայտնի պատճառներով, չէին կարող համերաշխ լինել, չէին կարող միանալ։

Բայց դժուար էնք, որ այս հողի վրայ կանգնելով, մենք բաւականութիւն չենք կարող տալ մեր հակառակորդներին։ Զգում ենք, որ այս բոլորի դէմ նրանք կարող են ասել. «Մենք սկզբունքով հակառակ չենք այդ բոլորին։ Ընդհանուր առմամբ, դոքա անհրաժեշտ են, անխուսափելի են, գուցէ նոյնիսկ նպատակայարմար են, բայց... բայց ամէն բան իր տեղն ունի, ամէն բան էլ իր չափան պէտք է ունենայ։ Զպէտք է մոռանալ, որ այսօր, փոխանակ առաջ գնալու, մեր յետևից մենք տեսնում ենք հարիւր հազար զոհեր և ընդհանուր յուսահատութիւն... Ահա ինչու մենք կարծում ենք, որ հայ յեղափոխական անցեալում շատ բան չէր համապատասխանում ժամանակի քաղաքական հանգամանքներին, որ յեղափոխական կուսակցութիւնները յան պատրաստից հանդէս եկան, որ նախ քան գործնական քայլերի դիմելը, հարկաւոր էր ժողովուրդը կազմակերպել և ընդհանրապէս երիտասարդական յախուռն զգացմունքների փոխարէն գործի մէջ պէտք էր ղեկավարել սառն դատողութեամբ»։

Ամենադառն կսկիծով և վրէժխնդրութեան կրքով լցւած՝ մենք խոսարհուում ենք այն անհամար կորուստների առաջ, որոնց ենթարկւեց մեր տարաբախտ հայրենիքը և որոնք այս առարկութիւնների ծուծն են կազմում։ Սակայն թոյլ կտանք մեզ նկատելու, որ մեր դժգոյն հակայեղափոխականները կամ եսամոլ իմաստակները չեն, որ պէտք է այսօր ժողովրդասիրութեան և հայրենասիրութեան դասեր կարդան յեղափոխականներին — հայութեան այն ամենազգայուն տարրին, որ իր անձը դրեց նրա դատի յաջողութեան համար։ Հակառակորդների այս «խրատները» յիշեցնում են մեզ Շէքսպիրի այն հեգնութիւնը, որ արտասանում է հմայիչ Համլէթը իր անհաւատարիմ՝ ձոր հասցեին.

Պէտք է նոյն ինքը անարհմութիւնը ներողութիւն խնդրէ մութիւնիցը, Այո, և խոնարհի, պաղպտանք անէ նա հրաման տնորտ ըստից գործելու...

Հեշտ է, շատ հեշտ է, այո, պատմական բարդ, պատասխանատու, յաճախ աննախատեսելի դէպքերը տեղի ունենալուց յետոյ, «քննադատի» դերի մէջ մտնել և սրտացաւի ծիրանի հագած՝ անվերջ կրկնել թէ «այս այսպէս չպիտի լինէր» կամ «այն այնպէս»։ Ամենասահմանափակ մարդը անգամ այդ դէպքում կարող է

այնքան երեւակայութիւն ունենալ, որ կատարւած իրողութիւնը դարձարի ուէ փոփոխութիւնով կամ մի նոր գծով և վրէժով այդ տեսակէտով, դառնայ դատափետէ եղածը։ Հազարաւոր մարդիկ, որոնք մասնակցել են Ֆրանսիական յեղափոխութեան կամ գրել են նրա մասին, ժամանակին պնդում էին, որ եթէ այս կամ այն բանը այնպէս չլինէր, ինչպէս եղաւ, աւելի լաւ կը լինէր, յեղափոխութիւնը աւելի խաղաղ կը կըստանար, և այլն, և այլն։ Եւ եթէ մարդիկ զերծ չեն մնացել այդ տեսակ տարտամ խորհրդածութիւններից մի այնպիսի յեղափոխութեան վերաբերմամբ, որի ծառայութիւնը տարածւեց ամբողջ աշխարհի վրայ, — զարմանալու ոչինչ չկայ, իհարկէ, որ հայկական արիւնարից շարժման մասին խօսողները, այն էլ հայ խօսողները, աւելի լայն ասպարէզ կարող են ունենալ պատմական հազարաւոր կարկատաններ առաջարկելու համար...

Սակայն մեր հակառակորդների ձեռքից այդ վերջին դէպքն էլ խլելու յոյսով մենք կանգ կ'առնենք բերած առարկութիւնների վրայ ևս, չնայելով զոցա անսահման անորոշութեանը։

(Շարունակելի)

«Ա Ղ Բ Ի Ի Ր Զ Ա Ն»

(Ժողովրդական ԵՐԳ ՍԵՐՈՒՄ ՅԻՇԱՍԱՆՈՍ)

1. Թուրք աշխարհում
Լսւեց քու համբաւ,
Առիւծ քաջարի,
Աղբիւր ջա՛ն,
Հայոց աշխարհի։	2. Հայութեան անուն
Խիստ բարձրացուցիր,
Քնացած սրտեր,
Աղբիւր ջա՛ն,
Դուն բորբոքեցիր։
3. Մեզի օրինակ
Թողուցիր, գայիր,
Երիտասարդաց,
Աղբիւր ջա՛ն,
Դուռններ բաց արիր։	4. Քաղցր հայրենիքդ
Բնաւ չթողիր,
Մինչև վերջին շունչ,
Աղբիւր ջա՛ն,
Պատերազմեցիր։
5. Սուրբ գործ սիրեցիր,
Խուճբեր կաղմեցիր,
Անգութ թիւրք և քիւրտ,
Աղբիւր ջա՛ն,
Սարսափեցուցիր։	6. Բաղէջ վիլայէթ
Ուրբ կանգնեցրիր,
Խեղճ ժողովուրդին,
Աղբիւր ջա՛ն,
Հողի յոյս տւիր։
7. Գիշեր և ցորեկ
Ախլաթ լալիս է,
Անգաղար կհոչէ,
Աղբիւր ջա՛ն,
«Սերօր» և «Սօսէ»։	8. Այժմ ննջում ես
Սև հողի տակին,
Մեզի թողնելով
Աղբիւր ջա՛ն,
Օգնել հայ ազգին։

Միով Աղբիւրի
Գործին հետևիր,
Վրէժ կը գոչէ
Աղբիւր ջա՛ն,
Հայեր, վրէժ առնե՛նք...

ԻՆՏՐԻԳՆԵՐ ԿԻԼԻԿԻՈՅ ՇՈՒՐՉԸ

(ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑ)

4. Պօլիս, մարտ 20

Ամէնքս մեզի կը մտիծարէինք, որ Կիլիկիոյ ընտրութեան թոք ախտ խնդիրը վերջապէս վախճան մը պիտի ունենայ. Պահա պէյ՝ կառավարութեան կողմէ, Խապայեան պատրիարքի կողմէ—Տոն են. Տոն է և իրատէին Տրամանը — «կատարել ընտրութիւնները ըստ առաջնոյն» (ab antiquo): Աստուծոյ տարրեր Տոն ըլլալէ ետքը, կը խորհէինք. մենք, ամէն ինչ վճռուած է. և՛ ոչխարներն ողջ առողջ, և՛ գայլերը կուշտ փորով: Բայց... նորէն պայթեցաւ: Գայլ Համիդ մէկ կերակուր մը միայն ունի — Տայի միս, Տայի արիւն. առանց ատոր երբեք չի կշտանար:

Հոս իրատէ ըրած է, Տոն Պահա պէյն ու Ատանայի վախ բազմահոգեակ Պահրի փաշան իր Տրամաններով զինած: Պահրի ու Պահա Տայակեր դազաններ են և Տրաման ալ ստացեր են. անոնց ուզածն ալ ազ է: Ատանայ լիկ լեցուն է զօրքերով: Տարսօնի և Ահալայի զօրանոցներէն 3000 նոր զօրք է բերուած քաղաք և տեսակ մը պաշարման վիճակ է հաստատուած: Գարսնի ու յայտնի լրտեսները ամէն անկիւն կը վխտան. անոնցմէ անցնելու տեղ չէ մնացեր: Աստիկանութիւնը սաստիկ շատցեր է: Հսկողութեան խստութենէն դետին թքնել ալ կարելի չէ:

Հագիւ Խապայեան Ատանա կը հասնի, լրտեսները իսկոյն զինքը կը շրջապատեն: Պահրի ու Պահա կը յայտնեն իրեն, որ ընտրողական ժողովներուն նախագահելու իրաւունք չ'ունի: Ամէն ինչ երկուքը կ'առնեն ակերուն մէջ իսկ Խապայեան բացը կը մնայ իբր աւելորդ իր մը... Պալատի Տրամանն ազ է:

Խապայեան անմիջապէս կը հեռագրէ պատրիարքարան: Խել մը հեռագիրներ կը փոխանակին: Օրմանեան կը դիմէ կառավարութեան, բայց զինքը մարդու տեղ դնող չ'ըլլար: Աերջապէս ճարը կտրած՝ մարտ 4/16-ին, շարաթօր, Օրմանեան կը խրկէ իր Տրամանն ու կ'աւանջը:

Հրատարական № 2... և հտպիտական ծաղրածութիւն նոյնպէս № 2:

Տ որ էր արդէն Օրմանեան պաշտօնատեղի չէր իջնար, «արջի պէս չի լէն էր մտած»: Մարտ 9/21-ին, հինգշաբթի, պալատէն կանչուեցաւ և սուլթանին ներկայացաւ: Սուլթանն զայն կը համոզէ որ իր թուղթը յետ առնէ, որովհետեւ ինքն արդէն նոր իրատէ ըրած է ընտրութիւնները պատրիարքի ուզածին պէս ընել: Բա, եթէ հաւատալու ըլլանք Օրմանեանի խօսքին, իբր թէ ինք ըսած է, որ «ձեր իրատէները չեն գործարարել: պաշտօնաները կարեւորութիւն չեն տար»: Իբր թէ բողոքած է Գատական նախարարին, զինւորական տուրքերու (աս մասին եւրօպական թերթերն ալ գրեցին), Ատանայի վախի և Պահա պէյի դէմ: Եւ նորէն, ըստ իր խօսքերուն, աւելցուցած է որ ինք պաշտօնատեղի չպիտի իջնայ, մինչև որ սուլթանի տւած իրատէն էապէս չգործարարի:

Պատրիարքարանը իսկոյն հեռագրեց Կիլիկիոյ ամէն թեմերուն, որ պատասխանեն միմիայն Խապայեանի ընտրութեան հրահրին և ոչ Պահայի կամ Պահրիի: Մապէինէն ալ լուր էր եկեր, որ մարտ 15/27-ին նշանակ-

ւած ընտրութիւնը յետաձգուած է արդէն ցնոր կարգադրութիւն:

Եկաւ հասարակ մարտ 15/27-ը: Կառավարութիւնը իմացուց Օրմանեանի որ ընտրութիւնները յետաձգած է մինչև ապրիլ 5-ին (ն. տ.), և չարաբաստիկ շտապներ, բայց խիստ հաւանական, սկսած են շրջիլ, որ Օրմանեան իր հրատարականը ետ է առած... Ծաղրածո՛ւ...:

Տիչ մը պարզեցրէ, թէ ի՞նչ է եղած հին ընտրութեան ձևը, ի՞նչ է կառավարութեան ցանկութիւնը և թէ ի՞նչ է պատրիարքի ու պատրիարքարանի ուզածը:

Մինչև 1871 թիւը Կիլիկիոյ կաթողիկոսները կ'ընտրուէին միայն Սոյ, միաբաններու կողմէն, և կաթողիկոսութիւնը տեսակ մը մենախնայաւ դարձած էր մէկ ընտանիքի մը մէջ, ժաւանդարար: Բայց 1871-ին Պօլսոյ ազգային նորակազմ վարչութիւնները միջամտեցին և ընտրութեան ձև մը մշակեցին, թէև Ահմադականութեան մէջ ազ տեսակ որոշ յօդուած մը չկայ: Կիլիկիոյ վերջին կաթողիկոսը ազ ձևով ընտրուեցաւ: Իսկ ազ եղանակը կ'ազատէ Կիլիկիոյ ամբողջ տարած ու ընտանեկան կաթողիկոսներէ է: Միայն հոս ալ Կիլիկիոյ ամբողջ տեսակ մը ստորագրեալ կ'ըլլայ Պօլսոյ պատրիարքութեան:

Երբ կառավարութիւնը «ըստ առաջնոյն» կ'ըսէ, կը հասկնայ 1871-էն առաջ եղած ընտրողական ձևը, իսկ պատրիարքարանը «ըստ առաջնոյն» ըսելով կ'ընդունէ 1871-էն ազդին գործադրուած եղանակը:

Իհարկէ Համիդի համար Սոյ վանահայր-կաթողիկոսի մը ընտրութիւնը փարայի մը անգամ նշանակութիւն չէր ունենայ, եթէ ազ կարմիր դաշանը իր ոճրագործ գանդին մէջ տարբեր մտքեր չտածէր:

Համիդի ձգտումն է, որչափ հնար է, բաժնեւէ չէզոքացնել Թիւրքիոյ հայութիւնը, աւելի ազատ ու անպատասխանատու կերպով զայն ձգտելու համար Այսթամուլիէն օդուելով կ'ուղէ Կիլիկիոյ ընտրութիւնները իր վստահ չէ ինչ որ ու ձեռքով կատարել տալ և իր լրտեսներէն մին, — Բարդուղիմէոս կամ Մետրոպոլիտանոս կամ Վահան վարդապետ մը — Տոն կաթողիկոս գնել և ետքէն զայն հրատարակել իբր նշմանէ իսպառ անկախ պետ մը Թիւրքիոյ հայերու եկեղեցիին: Եւ ասով իբր թէ թրքահայերու և ուսահայերու բարոյական կապը կտրած, իրարմէ իսպառ բաժնած կըլլայ:

Նման չէ, ընթացող, գործելու աս եղանակը ինչ մը յետագիտիս կ'աւանջը որ ու (?), ուսահայերու և թրքահայերու ամբողջ ծաղրեցուցած կենդանի: Աս չափ ալ նմանութիւն...

Համիդի այս ցանկութեան դէմ ի՞նչ է պատրիարքարան ուզածը:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ, չի ուզէր, ազդին իր աւուրն քննէր ընտանաւ երթալը: Պարզ, բայց միամիտ մեկնութիւն:

Օրմանեան նախ ուղեց իր անձին մէջ միացնել պատրիարքի և կաթողիկոսի տիրոջները և ետքէն անկատարութիւն հրատարակել: Բայց երբ տեսաւ, որ կառավարութեան աչքէն ինկած է և անոր ձեռքով չպիտի կրնայ ընտրել, խեղճուող մը պէս ձեռքը նետեց փորձերներուն: Աերսկսեց իբր թէ ազդին շահերը պաշտպանելու խաբկայ ծաղրածութիւնը, որ նորէն ժողովուրդին սիրտն առնէ, նորէն ընտրուել կարող ըլլայ: Եւս թէ հրատարականը, իրատէ մը կորցեց սուլ-

Թանկն. . . Փառամոլներու ուղեղն ալ կարծես կը պըզտիկնայ: Շուտով մը կարծեց որ ժողովուրդը արդէն իրեն հետ հաշտուած է, զինքը իզմիրլեանէ ալ բարձր կը դասէ: Իսկոյն Խաչատրեան խրկեց ընտրութիւններուն, յուսալով որ ինքն է միակ արժանաւոր ընտրելին: Եւ երբ տեսաւ որ Պահրի և Պահա մէկ կողմ նետեցին Խաչատրեան — ըսել է որ իր թեկնածութեան վերջին հնարաւորութիւն ալ փշուրեցաւ — ա՛ն ատեն Օրմանեան հրաժարեցաւ ԴՅՑ 2 հրաժարականաւ . . .

Ստոր դերասան. . . Հիմակ կը հրաժարե՞ս, երբ խնդիրը նորէն քո զաղիր ես-իդ դպաւ, երբ զգացիր որ Պահայի ու Պահրիի միակ թեկնածուն Քարդուղիմէոսն է կամ Մեսրոպը և ոչ դու:

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂԱԿԱՆ «ՄԻՈՒԹԻՒՆ»

(ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ)

Յիւրիս, 28 փետրուար

Մեր առաջն է «Եւրոպայի հայ ուսանողական Միութեան տեղեկագիրը»: Բանաստեղծի խօսքերը նրա բնաբանն են՝ «Լնդ աստեղօք քննչ կայ սիրուն, քան զանձկալի եղջայր անուն»: Բանաստեղծական է եւ նրա Յառաջաբանը. «Գեղեցիկ են նրա ոճերը—(եղբայրութիւն), (եղբայր ենք մենք), (բարեկամական ձեռք մեկնել իրար), (ընդհանուր իղէպներ), (լուսաւորութեան դամպար)» եւլն. . .

Որքան եւ գեղեցիկ բան է բանաստեղծութիւնը, բայց մենք ստիպուած ենք մի կողմ թողնել նրան եւ իրերի վրայ նայել առօրեայ պրոզայի տեսակէտից: Տեղեկագրի Յառաջաբանը ընտրուած է «Միութեան» նպատակները: Ահա այդ Յառաջաբանի մասին էլ մտադիր ենք խօսել, մի կողմ թողնելով Տեղեկագրի միւս մասերը:

Յառաջաբանին նայելով, ուսանողները «կոչուած են ապագայում մեր նորագիծի կասարակական (եւ) գրական անպարիզում գործչի եւ առաջնորդի դեր կատարելու, լուսաւորութեան դամպար հանդիսանալով»:

Սակայն «կասարակական գործչի» եւ նամանաւանդ «առաջնորդի» դերը հեշտ դեր չէ եւ պահանջուած է բազմակողմանի պատրաստակամութիւն: Հասարակական գործիչ եւ առաջնորդող հանդիսանալու համար բաւական չէ զանազան տոնական առիթներով գեղեցիկ դարձուածքներ արտասանել եւ գրել, այլ պէտք է լուրջ կերպով նայել գործին եւ ձգտել դէպի նախապատրաստութիւն: Այս միտքը ընդունում է եւ Տեղեկագրի Յառաջաբանը, ու նրան նայելով հէնց դրա համար էլ կաղմբէլ է «Միութիւնը»: «Շատ բնական էր, որ հայ ուսանողը բարձրանալով իր անհատականից, եսականից, շնորհ հասարակական առաքիլութիւններով օժտուելու»,—ահա ինչ ձեռով եւ նպատակով է ստեղծուել «Միութիւնը»: Կարգալով Յառաջաբանի այս սողերը, ընթերցողը իրաւունք ունի մտածելու, որ «Միութեան» ստեղծողները ոչ մի զոհաբերութեան առաջ չեն կանգ առնել իրենց նպատակին — հասարակական առաքիլութիւններին — հանելու, քանի որ նրանք «բարձր են եսականից»: Շատ ուրախալի մի երեւոյթ. . . Բայց մեր ուրախութիւնը գուցէ վաղաժամ լինի. . . Տեսնենք:

Ամէնին յայտնի է, որքան լուրջ պահանջ է դնում

այսօր մեր դժբախտ հայրենիքը իր ներկայ եւ ապագայ սերունդներին, իր ամէն կարգի («առաջնորդներին»): Հայութիւնը կանգնած է այսօր կորստեան ճանապարհին: Տաճկահայը քիւրդի եւ տաճկի սրից ազատուած, որպէսզի սովին, գաղթականութեան եւ կրօնափոխութեանը դո՛ս դնայ, սովից, գաղթականութիւնից ու կրօնափոխութիւնից ազատուած է, որպէսզի տաճկի եւ քիւրդի սրին զո՛ս գնայ: Նախանձելի չէ հայի դրութիւնը եւ ուրիշ երկիրներում, ուր կուլտուրական եւ այլ ճնշումները սպառնում են ոչնչացնել նրա ազգային ինքնութիւնը: Մեր թշնամիների բանալում տիրող զլխաւոր նպատակը շնջել հայութեան գաղափարը՝ ամէնքին յայտնի է, եւ այդ նպատակի համար ոչ մի միջոց, որքան էլ նա վայրենի, ստոր եւ կեղտոտ լինի, չի խնայուած:

Իրերի այսպիսի դրութեան փամանակ մեր հայրենիքը արդարացի կերպով կարող է պահանջել իր ապագայ սերունդից, որ նա իսկապէս «բարձրանայ եսականից» եւ լուրջ կերպով մտածի որո՞չ միջոցներ ձեռք առնել ներկայ հայակորուստ պայմաններին հակակշիռ ներկայանալու: Ահագին գործ ունի ուրեմն կատարելու մեր ապագայ սերունդը, ապագայ «գործիչն ու առաջնորդը»: Մանաւանդ Եւրոպայի հայ ուսանողութիւնը, որ ապրում է ազատ երկիրներում, տեսնում է այն կուլտուրական առաջադիմութիւնը, որ անում է Եւրոպան, պէտք է խոր կերպով զգայ մեր ազգի տաճկապալից դրութիւնը եւ ձրտի փրկելու ժողովուրդը իր ծանր կապանքներից, գոնէ թեթեւացնելու այդ կապանքները: Ահա այսպիսի մտածումներն են, որ իրաւունք են տալիս պահանջելու, որ «Միութիւնը» կանգնած լինի փամանակակից առաջնակարգ կարիքների հողի վրայ, որ ուսանողներին («հասարակական առաքիլութիւններով օժտուելուն») ծառայելով, «Միութիւնը» ամենագերագասելի տեղ տար հայրենիքի քաղաքական դրութեան մասին մտածելու խնդրին:

Բայց որպիսի հիասթափութիւն. . . Թերթիլով ոգեւորւած բանաստեղծական Յառաջաբանի միւս երեսը, այնտեղ կարդում ենք. «Միութիւնը զ ու ս ու սանողական բնաւորութիւն ունի, ըստ ամենայնի մի իսկական ուսանողին նպատակայարմար եւ թոյլատրելի սահմանների մէջ է ամփոփուած եւ որեւէ քաղաքական միտք հեռու է իւր նպատակից»:

Որքան ցինիզմ. . . «Եւրոպայի հայ ուսանողական Միութիւնը» բացարձակ յայտնում է արար աշխարհին իր ցածնօգի վախկոտութիւնը. իր ազգը շնջել ձգտող կառավարութիւններին նա սրտապատառ յայտարարում է, որ ինքը միայն այնպիսի հարցերով է զբաղւում, որոնք «թոյլատրելի» են ամէն մի հաւատարիմ հպատակի. . . Ահա որ աստիճան զգայուն են մեր ապագայ «առաջնորդները»՝ դէպի արեան ու անթիւ հալածանքների ծովում խեղդուող հայ ժողովրդի ցաւերը:

Յիսկինք, եթէ դեռ ուսանողական նստարանի վրայ, ձեր ներկայ երիտասարդ հասակում եւ ալատ Եւրոպայում նստած, այդքան քնքոյլ ակնածութեամբ էք վերաբերում դէպի ձեր անձնական ապագան. եթէ դուք այժմեանից իսկ 10յլ զրութիւնը եւ սեփական կարիերին չվստահելու հաշիւները ունիք աչքի առաջ, — միթէ՞ չէիք կարող բոլորովին լռել կամ զոնէ աւելի

համեատ կերպով խօսել «գործիչներին» եւ «առաջնորդողներին» ձեր ապագայ դերի մասին: Ո՞ւր պիտի առաջնորդէք դուք հայ ազգը, ո՞ւր...

Մի մտայէք, (0)՝(1) պարոններ, որ պատմութիւնը գրնում է իր ընթացքով, որ առնասարակ իւրաքանչիւր պատմական շրջան իր որոշ պահանջներն ունի, որ ճնշումը ազգերի կենանքում միշտ առաջ է քերում հակաճնշումն, եւ եթէ դուք, վահկասներ, ստրկական փոքրագութեամբ այսօր չէք կամենում հանդիսանալ այդ անհրաժեշտ հակաճնշումն, ապա դուք չէք կարող «առաջնորդել» հայաձուլ, մորթուող, ճնշուող հայ ժողովուրդը: Զեր ընտրած հաւատարմութեան ճանապարհով, այո, դուք անձամբ կարող էք ինարկէ՛ շատ առաջ գնալ, բայց ինչո՞ւ պէտք է հետեւի ձեզ ժողովուրդը: Նա՞ է կարօտ ձեր օգնութեան թէ դուք պէտք է պահանջէք նրանից: ձեր կարիքիստական հակումներին բաւարարութիւն տալ: Փքուն ոճերով, ինչ որ «ընդհանուր իրէջաներով», «լուսաւորութեան դամպարներով» ձեր մերկութիւնն է՞ք ցանկանում դիմակաւորել: Որո՞նք են ձեր «ընդհանուր իրէջաները»...

Օ՛հ, ո՞րքան «խելացի» եւ «խոհեմ» մարդիկ էք դուք, — այնքան խելացի, այնքան խոհեմ, որ ձեր փտած պապերն անգամ կը հասկանային ձեզ եւ դո՛ւ կը մնային ձեզանով, ձեր մտածելու եղանակով, ձեր բռնած դիրքով: Ոսքերով բարձրանալ ետականից, թղթի վրայ թմբուկ զարնել հասարակական պահանջներին մասին, իսկ իրականութեան մէջ դաւաճանորէն աչք փակել այսօր ամբողջ հայութեան համար առաջնակարգ մի պահանջի վրայ եւ մտածել անձնական լեզու ապագայի մասին — ահա ձեր «իրէջաները»...

Սակայն մենք կուզենայինք հուստաւ, որ Եւրոպայի ուսանողութիւնը ընդհանուր առմամբ այդչափ ընկած չէ եւ որ նա պարունակում է իր մէջ թարմ ու իր պատմական կոչման նւիրելու պատրաստ տարր: «Միութեան» համադուժարին մասնակցել են 24 հոգի, այն ինչ ուսանողների թիւը 230 է (ըստ Տեղեկագրի): Ահա մի հանգամանք, որ կարող է դրաւական լինել մեր յոյսերի համար:

Մենք պիտու՞մ ենք Եւրոպայի բոլոր ուսանողներին: Թող նրանց զգայուն ներկայացուցիչները սոււար թւով ներկայ գտնեն ապագայ համագումարներին, աշխատեն աղատել «Միութեանը» («Թոյլատրելի սահմաններին»), աւելի կենդանի եւ ակտիւ հետաքրքրութիւն ցոյց տան դէպի հայ ժողովրդի դրութիւնը եւ նրա դատը ու վե՛հ համարձակութեամբ արտասանեն մեր կարիքիստ «առաջնորդողներին» համար սարսափելի նշանաբանը — յեղափոխական գործունէութեան համար իսխապատրաստութիւն: Բաւական է, որքան «խոհեմ» մնալով մեզ վրայ մտածեցինք: Այդպէս էին անում եւ «իրէջաների» կամ «դամպարների» մասին չխօսող մեր հայրերը... *):

ՈՒՍԱՆՈՂ

*) Պարտք ենք համարում յայտնել որ ներկայ նամակից մնաց հանել ենք մի ամբողջ կտոր, որ վերաբերում էր յատկապէս հայերի դրութեանը Ռուսաստանում, միաժամանակ հաղորդելով այդ մասին հեղինակին: ԽՄՐ.

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ն Ա Մ Ա Կ Կ. Պ Օ Լ Ս Է Ն

փետրւար 5

Մեռա՛ւ, թաղեցինք, լճացաւ, կարծեցինք Աշգեհանը, բայց չէ՛. հայոց չտրած պատրիարքը «Ծամանակաւ էից Պատմութիւն» խորագրով աշխատութիւն մը ձգած է, որ իր հեղինակին պէս փորձանք մը կըսպաննայ ըլլալ մեր զխուն: Ար գրութեան մէջ Աշգեհան կը պատմէ, կը քննէ ու կը պարզաբանէ մեր 1890-է մինչև օրերս անցուցած պատմութիւնը:

Աշգեհան նախ ազգային երիտասարդութիւնը և ապա Իզմիրլեան սրբազանը մեղաւոր ու պատասխանատու կը բռնէ իր գրածքին մէջ մեր աս վերջին տարիներու արիւնւոյ դէպքերուն առթիւ:

Հատերուն աչքը ընչ, իրենց գաղափարակից ընկեր մըն ալ ակնցաւ: Մէկ տարբերութիւն մը կայ միայն որ Աշգեհանը շատ հեռու չ'երթար իր ամբաստանութիւններու մէջ:

Աշգեհանի թողած աս գա՛ն ձը ինկեր է կառավարութեան ձանկը, որ կ'ուզէ յարմար առիթէն օգտուիլ: Գործը յանձնած է Արրահամ էֆ. Քրանկեանի և քաջածանօթ Աահան վարդապետի (յւլոյս«-ի խմբագիր) խնամքին, որ տպագրելի տեղութեան հաշիւով: Աղւոր գէնք մը Համիտի համար պատասխանատուութիւնը իր վրայէն Իզմիրլեանի և հայերու վրայ նետելու համար: Փորձանք մարդիկ կան որոնց մահն ալ աղէտ կը ծնի...

*

Երզրու՛մի վելայէթին մէջ երկու հա՛յ գիւղեր, շուրջ 300 ընտանիք, օր թ'օտօք սուլութեան դիմեր են, յուսալով աս ձամբով ուսական հիւպատոսարանի պաշտպանութիւնը վայելել:

Աս տխուր երևոյթի պատճառը հարկերն են:

Յայտնի է որ ամէնողորմած սուլթանը 1894-96-ի իր սարքած ջարդերէն վնասած նահանգաց հայերու զինւորական հարկերը նուա՛ր եր: Երկու տարի հաղիւ անցած էր, երբ «ն ու էր ը» վերածւեցաւ յետ աձգման, տարբեր խօսքով՝ ատ գաւառներուն անօթի հայերը կառավարութեան երկու-երեք տարուան զինւորական սուրք պարտք մ'նացած եղան:

Ար տուրքին չափն է ամէն մէկ արու անձի համար, ծնած օրէն մինչև մահ, տարեկան 37½ դահեկան, որ փուլի, չափուշի և այլ ծախքերով տարեկան 42-45 դահեկանի կը հասնի: Պարզ է ուրեմն, որ ազ պարտքը հիմակ հասած կըլլայ բաւական պատկառելի գումարի մը:

Վերջին 2 տարիներու առերևոյթ խաղաղութիւնը Երլտղե կատաղած գայի մեծատրութիւնը շնաբարցութեան փոխեց: Տարբեր իրատեղ մը 99-ի վերջը իմացուց Սուլթան հայոց պատրիարքարան, որ հայերը պէտք է վճարեն 95-97-ի յետամնաց հարկերը: Պատրիարքը միջնորդեց, թախանձեց յետամնագլ քանի մը տարի ևս մինչև որ ներկայ տիրող թշուառութիւնն ու սուլ վերջանան և հարկատուները հնար ունենան վճարելու: Երլտղէն և Բ. Դանէն դրական պատասխաններ եղան, բայց գաւառները գաղտնի հրահանգներ գնացին խստիւ ժողվելու յետամնաց հարկերը:

Ամենէն շատ խստութիւններ գործադրած են Էրզրումի յիշեալ երկու գիւղերուն մէջ, ուր արդէն սովը և աղքատութիւնը ծայրայեղ էին: Բնականօրէն՝ երբ սէինչ կայ ուտելու, հարկերն ալ վճարելու հնար չկայ: Հարկահասները գիւղացիներու վերջին ստացածքները կը ծախեն հարկերը գանձելու համար, նորէն արդիւնք մը չ'ելլար:

Բազմութիւն ապօրինութիւններու և գազանութիւններու մէջ մէկ դէպք մը վերջնականապէս վճռող կը հանդիսանայ:

Ամենէն յարգած պատուաւոր գիւղացի մը կունենայ սիրուն կին մը: Հարկահասները հարկը կ'ուզեն: «Տարեք ինչ որ ունիմ», կըսէ գիւղացին: — «Դրամ չունիս, կինդ տուր», կը պահանջեն աստիճանաւորները և կինը զօրով կը քաշեն տանին: Աս անլուր գազանութիւնը կըստիպէ երկու գիւղերն ալ ատ քայլն ընել: Միւս կողմէն ուս միսիծարներ վերջերս սկսած են ատ կողմերը յաճախ երևալ և միշտ ուսական պաշտպանութիւն ու դրամ խոստանալ օրթօտոքսութիւն ընդունողներուն:

Էրզրումի վայրն դիմած է ո՞նու հիւպատոսին, բացատրութիւն պահանջելու ատ երևոյթի մասին. հիւպատոսը—ըսած է, որ ամէն մարդ ազատ է իր ուզած կրօնին հետեւելու: Թիւրք կառավարութիւնը մեծ մտահոգութեան մէջ է. սիւտը վախը առած՝ հրաման ըրեր է վայրին որ այդ հայերուն հաւատափոխութեան թուղթ չի տրուի:

Օրմանեանն ալ... վրդովեր է. որովհետեւ իր միսը վատ հաղորդիչ է, հեռագրեր է Կարինի առաջնորդ Զաւէն վարդապետին որ ամէն ջանք իգործ դնէ հաւատափոխութեան առջև առնելու համար: Լուր կայ թէ առաջնորդ վարդապետը յաջողեր է ետ համոզել օսմանեան կողմէն բարբարոսութենէն ու անասնական անխղճութենէն սիրտերնին էրած, յուսահատ ժողովուրդը:

Թիւրքերը որոնք ամէնյայտնի գլուխ գործոցը տւին մարդկութեան, իրենց ազգային հանձարի ծնունդ,—մարդգազան մը—կը կտրեն ան ճիւղը, որուն վրայ կայնած են՝ գործքով անմահացնելու համար մօլլա նասրէտտինի յիշատակը:

Մարտ 20

Ա Ր Թ Ի Ն Փ ա շ ա.—Երեկեան լուրերը Արթինին կը վերագրէին քսու Մարկոս նաթանեանէ, Պիւլպիւրեանէ և այլ ադ դասակարգի տիղմերէ լրտեսական արբանեակներու գարշելի խուճը մը կազմելու փառապանծ գործը, իսկ այսօր բաւական դրական աղբիւրներէ կ'իմացուի, որ Արթին կ'աշխատի Օրմանեանի հրատարականը ընդունել տալ ոտքին տակը քիչ մը օձառ քսել որ աւելի դիւրին սահի...

Արդեօք ինչ փ ո Ր Ի ց ա և ունի Արթին՝ Օրմանեանի հրատարականն ուզելով: Նոր ընտրութիւններ ստեղծել, որ պղտոր ջուրին մէջ աւելի դիւրի՞ն որսայ, թէ ժողովուրդին բարիք մը ընել... Աւրիշ փաստ մըն ալ Ասկէ 10-15 օրի մը չափ առաջ Արթին, լոկ իր կողմէն, սուլթանին ուզերձ մը կը ներկայացնէ, որու մօտաւոր բովանդակութիւնը հետեւեալն է. «Ռուսիա հայերը կը հալածէր: Դպրոցները փակեց, կալածները խլեց, բանտերը լեցուց կայն: Բայց այսօր յ ա ն կ'ա Ր ծ ի Ր ամբողջ վարժունքը փոխած է. պաշտօնական թերթի հայակեր խմբագիր Աելիչկօն հեռացուց. մեզի վերաբերող 50,000 գաղթականները կը պաշտպանէ, կայն: Աս

ամէնը պարզ կը ցուցնեն որ հայ տարրի սիրը գրաւել կ'ուզէ և դաւ մը կը նիւթէ մեր դէմ: Լաւ է՞ր ըլլայ, որ մենք ալ հայ տարրին քանի մը դիւրութիւններ տանք և առ մեզ տ ա ք ց ն ե ն ք մեզի հետ նորէն կապենք, իբր հակահարած մը ուսական քաղաքականութեան»: Կըսուի որ աս ուղերձը իր ազդեցութիւնն ըրած է, և «պետական շնորհներու» տոպրակը պիտի բացուի նորէն: Երանի՜ հաւատացողներուն...

*

Երկաթ ուղիներու խնդիր.—Փետրուար 3/14-ին սուլթան իրատէ մը հանեց, որով կը յայտնէր թէ ս կ զ Ր ու ն ք ո վ համաձայն է Ղարս-Կարինի դիժը ռուսներու տալ շինելու:

Զինօվիէֆ փետրուար 16/28-ին գրաւոր դիմում մ'ալ ըրաւ և ուզեց Սամսոնէն Սեբաստիա գիծ շինելու իրաւունքը: Նոյն գրութեան մէջ Զինօվիէֆ կը պահանջէր որ հիսիսային Անատոլիի մէջ ամէն շինելիք գիծերը վերապահուին միայն ռուսներուն, և կաւեցներ որ սուլթանի տաճ իրատէն ինքը բաւարար չի դիտէր, այլ կուզէ աւելի որոշ խոստում:

Փետրուար 24-ին Բ. դուռը յայտնեց Զինօվիէֆի որ ինք այլևս մտադիր չէ ուէ օտար պետութեան մը Անատոլիի մէջ երկաթուղի շինելու թայլուութիւն ընել. ուրեմն Ռուսիոյ ալ չի կրնար ուէ մենաշնորհ տալ: Զինօվիէֆ պատասխանեց որ ադ իր պետութեան համար ընդունելի պատճառաբանութիւն մը չէ. «ինչպէս միւս պետութիւններուն մինչև օրս տաճ էք, անանկ ալ մեզի կը զիջանիք»:

Բ. Դուռը, նեղը մնալով, ուզեց օգուել Կիպրոսի դաշնագրութենէն և դիմեց Անգլիոյ:

Սալիսպլորի պատասխանած է Թուրքիոյ աս դիմումին, թէ «սուլթանի կառավարութիւնը չգործադրեց խոստացած բարենորոգումները և հայկական ջարդերը ձեռնարկելով՝ ինքնըստինքեան լուծեց Կիպրոսի դաշինքը. ուրեմն մենք զմեզ պատասխանատուութենէ ազատ կը համարինք»:

Հիմակ թող երթայ Համիտ Կիպրոսը յետ առնէ...

Անգլիայէն յոյսը կտրած, Բ. Դուռը դիմեց ուս կառավարութեան որ քիչ մը զսպէ իր դեսպանին ծայրահեղ եռանդը: Կըսուի թէ Մուրադիէֆ պատասխանած է, որ Զինօվիէֆի առաջարկներէն ոչ մին կրնայ փոխել:

Ան ատեն Զինօվիէֆ 50,000 գաղթականներու, քիւրտերու զսպան և այլ սովորական դարձած ճնշման միջոցներու վրայ աւելցուց և մէկ նորը: Իսկոյն լրագիրները սկսեցին լուրեր տարածել, որ Պուլկարիա անկախ թագաւորութիւն պիտի հրատարակուի Ռուսիոյ օգնութիւնով և, իբր վարձատրութիւն, Պուլկարը Ռուսիոյ պիտի տրուի իբր նաւային կայարան: Բայց Պուլկարէն Պոլիս քանի մը ժամ է... Ադ չափ մօտիկ... Սուլթան սարսեցաւ, բանակցութիւններն աւելի դիւրացան և վերջապէս մարտ 10/22-ին երևցաւ սուլթանի նոր իրատէն որ կ'իմացնէ ում որ անկ է թէ «ցանկալով իր և Ռուսիոյ մէջ եղած դար և ուր ան կ'ե ղ ժ բարեկամ ու թ իւ ն ը (!!) աւելի հաստատել» և ըն, և ըն, հետեւեալ կը հրատարակէ և կը հաստատէ.

ա) Հիւսիսային Անատոլի—ախիւքն Քասթամունիի, Տրապիզօնի, Բաղէշի վիլայեթներու և Սեբաստիոյ վիլայեթի մէկ մասին մէջ, իրաց աւելալ մինչև օրս օտար

պետութիւններու զիջած գիծերը՝ ամէն նոր երկաթուղի շինելու իրաւունքը կը պատկանի միայն Ռուսիոյ:

բ) Ռուսական պետութիւնը չէ որ պիտի շինէ ատ գիծերը, այլ ռուսական գրամատէրերու սէնտիքաններ (աղուէսը չէ, անոր պո՛չն է) նոյն իրաւունքներով ու պարտականութիւններով, ինչ որ ունին Պաղտատի և Անատոլիի գիծերուն գերման սէնտիքանները:

Ուրեմն Անկորիայէն մինչև Սեբաստիա, Սեբաստիայէն Խարբերտի վրայով մինչև Վան, և Հերակէայէն մինչև Ատա-Պազար (աս երկը գիծերն ալ արդէն գերմաններու է զիջած) եղած գիծերուն մէջ ամբողջ տարածութիւնը պաշտօնապէս ճանչեցաւ իբր ռուսական աղբեցութեան վայր:

Եւ ռուսական արջը իր երկաթէ թաթերը պիտի ջանայ խոթել ադ Տայբնակ դաւառներուն սրտին մէջ. . . Բայց ո՞վ է ան մահկանացու մարգարէն որ կրնայ գուշակել քաղաքական անկայուն քամիներու վաղան ընթացքը. . .

ՎՈՎԿԱՍԵԱՆ ԽԱՐԲԵՐԻ ԿՆԵՐ

ՌՆՆԵՐՈՐԻ ՆԱՄԱԿ

Պետերբուրգ, 15 փետրվար

«Այրած սրտին ջանն էլ մեծ մտիթարութիւն է»:

Այդ ժողովրդական խօսքը երևի դուք էլ ինձ հետ կը կրկնէք, երբ իմանաք թէ այս բոպէիս ինչ բերկրութիւն է տիրում ամբողջ Վովկասում այնպիսի մի ջնջին դէպքի առիթով, ինչպիսին է Ա. Աելիչկոյի հեռացնելը «Վովկազ» լրագրի խմբագրի պաշտօնից:

Ես բոլորովին մտադրութիւն չ'ունէի՝ մի նամակի նիւթ դարձնել այդ անարգ անձնաւորութիւնը, որի անունը սրանից մի տարի առաջ իմ երկրորդ նամակում, անց ո՞չ աբար միայն յիշատակել եմ, զարմանք յայտնելով որ կովկասեան բարձր իշխանութիւնը «հնարաւոր համարեց երկրի միակ պաշտօնական լրագիրը յանձնել մի այնպիսի կրասիկ-աֆէրիստի, ինչպիսին է Աելիչկո՛ւ լրտես-խմբագիրը»:

Աւելին չ'արժէր:

Սակայն այսօր, թէև տհաճութեամբ, ստիպւած եմ կանգ առնել այս դէպքի վրայ, որ Վովկասի հայերի «քաղաքական ջանք» կարող էր համարել: Դրա համար մի քանի պատճառներ ունեմ: Ն ա խ այն, որ դա մի լաւ առիթ է՝ հաղորդելու ձեզ մի քանի նոր գծեր մեր դժբախտ կեանքից. երկրորդ՝ այն, որ այդ առիթով բաւական տաք վէճ է բացւած Պետերբուրգի և Մոսկովայի երկու բանակի—աղատամիտ և յետադէմ—ռուս մամուլի մէջ, և երրորդ՝ այն, որ ինչպէս իմացայ, լուրը հասել է իբրև կարևոր նորութիւն, նոյնիսկ անգլիական մամուլին: Standard-ում, օրինակ, այդ դէպքը ասում են, հաղորդւած է այս ձևով. «Վովկասեան հայերի վերաբերմամբ յանկարծական փոփոխութիւն է նկատուում ռուսաց կառավարութեան վարմունքի մէջ. Վովկասում արգելեց (?) մի հակահայկական լրագիր, կառավարչապետը իշխան Գոլցին, վերջին տասնևհինգ օրուան մէջ փոխեց»:

Դուք անծնում էք ուրեմն, որ մի սոսկ խմբագրի փոփոխութիւնը, աւետուում է իբր կառավարչական

տրամադրութեան փոփոխումն, հակահայկական լրագրի ջնջումն և նոյնիսկ իշխան Գոլցինի այլակերպութիւն: Գեղեցիկ երազներ. . .

Եթէ ուզում էք, որ մեկնեմ ձեզ այդ «երազները», համարութիւն ունեցէք, խնդրեմ, մի քիչ հեռուց լսել:

Սրանից աւելի քան կէս դար առաջ էր — որքան յիշում եմ, 1847 թւին — որ իշխան Արօնցօյլ ամէնախելօք փոխարքան Վովկասում, հիմնել տւեց պաշտօնական մի լրագիր «Վովկազ» անունով, որի նպատակը պիտի լինէր մի կողմից ռուսաճախիրել Վովկասը և հարևան երկիրները և միւս կողմից՝ նպաստել նոր նաւած երկիրներում ապրող ազգերի փոխադարձ համերաշխութեան և նրանց մերձեցման Ռուսաստանի հետ: Դրա հետ միասին օրինադէւած է. — խմբագիրը նշանակում է կառավարութեան կողմից 5 տարին մի անգամ, լրագիրը ստանում է գանձարանից տարեկան նպաստ 4000 ռուբլի (աւելի քան 10 հազար Ֆրանկ), բացի դրանից լրագրի ստացումը պարտաւորիչ է բոլոր պաշտօնական հիմնարկութիւնների—աւելացրէք և անձերի— համար, ինչպէս և պարտաւորիչ է բոլոր կառավարչական յայտարարութիւնները այնտեղ տպագրել — մի հանգամանք, որ դարձնում է պաշտօնական լրագիրը վերին աստիճանի շահաւէտ ձեռնարկութիւն խմբագիր-հրատարակչի համար: Այդպիսի պարզ պատճառով է, որ դէպքեր են եղել, երբ շատերը պատրաստակաւ նուրթիւն են յայտնել վերջնել այդ լրագիրը առանց կառավարչական 4000 ռուբլի նպաստի, որովհետև, առանց դրան էլ միմիայն պարտաւորիչ յայտարարութիւններից և ստիպողական բաժանորդներից նա կարող է տալ տարեկան մօտ 20 հազար ռուբլի (աւելի քան 50 հազար Ֆրանկ) զուտ արդիւնք, եթէ գործը լաւ տարւի:

Տարիներ առաջ, երբ կովկասեան ազգերի մէջ թըշնամութիւն սերմանելը ձեռնուու չէր տեղական կառավարութեան, «Վովկազ»-ի խմբագրի պաշտօնը տրուում էր սովորաբար կովկասեան կեանքին ծանօթ և որոշ անուն ունեցող անձանց: Այդպէս, օրինակ, շատ անգամ այդ լրագրի խմբագրութեան մէջ եղել են, իբր ղեկավարներ, հայեր, ինչպէս և եղել են դէպքեր, երբ լրագրի խմբագրութիւնը պաշտօնապէս յանձնւել է վրացի գրողի կամ գործողի: Եւ վերջապէս, եթէ ուէ խմբագրի ընտրութիւնը եղել է անյաջող ու նա փորձել է դուրս գալ իր «գերից», կովկասեան փոխարքայի խորհուրդը, որ այդ գործի բարձր վերահսկողն է, անմիջապէս ներշնչել է ինտրիգներ լրող խմբագրին, որ դրանք «իբր պարտաւորութիւնների մէջ չեն մտնում»:

Հազար ափսոս, որ այդ «երջանիկ ժամանակները» վաղուց անցել են, և այժմ, ընդհակառակը, երբ խմբագիրը չէ ուզում «իր պարտաւորութիւններից դուրս գալ», նրան կանչում և հասկացնել են տալիս, որ նա չի կարողանում ծառայել «ռուսական շահերին» և ուրեմն անընդունակ է: Այսպէս, օրինակ, 1892 թւին, «Վովկազը» յանձնեց մի օրինաւոր ռուս մարդու, Իւրիյ Միլիտին անունով, որ նպատակ դրեց չ'ենթարկել «չինովնիկական աղբեցութիւնների», այլ ծառայել տեղական շահերին անկեղծ կերպով: Միլիտինի ուղղութեանը չհաւանեցին, և շատ շուտով նա խիստ ընդհարումներ ունեցաւ իր «մեծաւորների» հետ, որոնք սկսեցին արգելել նրան գրել այն, ինչ ինքն էր ուզում, և ընդհակառակը՝ ստիպել, որ գրի այնպիսի

բաներ, որ նա երբեք չէր ուզում: Հետևանքք այն եղաւ, որ մեծ եռանդով գործին կաշիւով պ. Միլիւտին Տազնու 6 ամիս անցած, յուսահատեց և լոկ իբրև պաշտօնական խմբագիր՝ իր անունը տորագրեց լրագրի տակ, մինչև 5 տարւայ պայմանագրով լրանալը, երբ նա իրեն երևի երջանիկ համարեց, ազատելով այդպիսի «պետական» գործունէութիւնից. . .

Ահա այդ ժամանակ՝ 1897 թւին էր, որ հրատարակեց եկաւ մի պարոն, Աստիճի Վելիչկո: Նա ծառայող էր. իբրև «չինովնիկ» աննշան և անյայտ Եթէ քիչ շատ յայտնի էր, այդ միայն իր ոտանաւորներով, որոնց մէջ շատ ոգևորւած երգում էր «սոխակ և վարդը», երբեմն բաւական աջող, հարիւր և միերորդ անգամ ապացուցանելու համար, որ շատ աւելի հեշտ է անմեղ ոտանաւորներ գրել «սոխակի և վարդի» կամ «ջահիլ վրացուհիներին աչքերի» մասին, քան թէ հասարակական հարցեր վճռել և արդարութեան հաւատարիմ մնալ: Հայերի բախտիցն էլ այդ ժամանակ անցողական շըրջանն էր. Շերեմետիով վաղուց մեռած էր, նոր կառավարչապետը դեռ չէր եկել և գործերի ղեկը անցել էր դիւանատան կառավարիչ Միցկեվիչի ձեռքը, որ, ինչպէս գիտէք, ամէն տեղ վտանգ էր տեսնում և կարիք ուժեղացնելու «ուսական գործը»: Թէ ինչ «պայմաններ» կնքուեցին դիւանատան փակ դռների յետև՝ Միցկեվիչի և Վելիչկոյի մէջ — դա իհարկէ վարչական գաղտնիք է. այսքան է միայն յայտնի, որ Վելիչկո հաւատացրել էր Միցկեվիչին, թէ ինքը այնքան մօտ բարեկամ է իշխան Գոլիցինի հետ — լուր կար արդէն նրա կողմէս դալու մասին — որ Պետերբուրգ եղած միջոցին առանց նրան մի օր չէր կարող անցկացնել. . . «նա նրա հետ դուռով եմ խօսում», հաւատացնում է Վելիչկո, ուզենալով իր ձեռքը ձգել դիւանատան գործը կառավարչին: «Արեմն սա ինձ պէտք կը գայ», մտածում է Միցկեվիչ, յանձնել տալով «կավկազը» մի արկածախնդրի, որ Պետերբուրգից Թիֆլիս էր ընկել «բախտ որոնելու»:

Այս առիթով մի անեկդօտ: Երբ Գոլիցին Թիֆլիս է գնում և, ըստ սովորութեան, Պալատի դահլիճում ընդունելութիւն է նշանակում բոլոր պաշտօնական անձանց, այնտեղ է լինում և Վելիչկո: Ներկայացնողն է Միցկեվիչը: Երբ հերթը հասնում է Վելիչկոին, պ. Միցկեվիչը՝ փախուք երեսին ասում է՝ «Ձերդ պայծառփալու թիւն, պ. Վելիչկո», սպասելով, որ իշխանը կը գրկէ Պետերբուրգի իր «մերձաւոր» բարեկամին: «Վելիչկո. . . կրկնում է սառնութեամբ իշխանը. կարծեմ, «կավկազ» լրագրի խմբագիրը պէտք է լինի. . . Քանի՞ տարի է այստեղ էք. . . Վերջին հարցը ապշեցնում է խաբւած Միցկեվիչին. «Ինչպէ՞ս, իշխանը նոյնիսկ չի ճանաչում Վելիչկոին, մինչդեռ սա հաւատացնում էր, որ Պետերբուրգում ամէն օր միասին էին ժամանակ անցկացնում. . . Երկու օր յետոյ, ասում են, երբ Միցկեվիչը տեսնում է անգուգական խմբագրին, չուում է աչքերը և արտասանում. «Սա ի՞նչ կը նշանակի» . . . — «Գիտէք, կմկմում է Վելիչկո. մի փոքրիկ թիւրիմացութիւն կայ, սա այն Գոլիցինը չէ, որին ես ճանաչում եմ, սա, երևի, նրա ազգականն է. . . Մի կարծէք, որ դրանից յետոյ Միցկեվիչը իր երեսը դարձրեց այդ աշխարայ խաբւեայից: Բոլորովին ոչ: Ընդհակառակը աւելի բարեկամացաւ, որովհետև շատ չանցած՝ տեսաւ թէ ինչպէ՞ս «վելիչկոյեան մարքերը» արձագանք են գտնում կառավարչատի

պետի պալատում, և նոյնիսկ այդ մարքերի «ստեղծագործողը» անձամբ մուտք է գտնում այնտեղ. . .

Երկար կանգ չեմ առնում Վելիչկոյի երեք տարւայ «գրական գործունէութեան» վրայ, քանի որ դա, իր հիմնական կէտերում գտնէ, շարունակութիւն է այն ուղղութեան, որի դրօշակը այնքան յանդուգն կերպով պարզեց Աստիճի «Մասկովսկի Վեդոմօստի»-ի նախկին ազգային խմբագիրը, և որի ներկայացուցիչներն են այժմեան Խուսաստանում Սուվօրին — «Սուվօյե Արեմիայ»-ի տէրը, Ամարով — «Միտա»-ի խմբագիրը, և Գրիմզուտ — «Մասկովսկի Վեդոմօստի»-ի խմբագիրը, իրենց մի քանի երկրորդական աշակիցներով: «Ռուսական շահերի» անունից խօսող այդ խումբը մի նպատակ միայն ունի, սեփական շահ և այդ է պատճառը, որ նրանք նոյնիսկ իրենց սիրած «գաղափարներին» մի րոպէում դաւաճանում են, հէնց որ նկատում են ուրիշ փոփոխութիւն կառավարչական շրջաններում: Հանգուցեալ հրատարակախօս Ախակովի նման ազնիւ մարդիկ չկան այժմեան «ուսուֆիներին» շրջանում: Այժմեան հասանքով սլավոնականութեան գաղափարը տարածել — կը նշանակի քարոզել որ բոլոր միւս ազգերը խարոյկի մատնեն. ուղղափառութեան շահերը պաշտպանել կը նշանակի միւս դաւանութեան պատկանողներին բռնի կերպով ուղղափառ դարձնել:

Ահա այդ «քուրայում» բոված՝ Վելիչկո սկսեց իր «գրական գործունէութիւնը», նորանոր զինակիցներ գրտնելով կովկասեան բարձր իշխանութեան մէջ: Այդ գործունէութեան գլխաւոր նպատակը — իհարկէ դարձեալ սեփական շահն էր: Թիֆլիսում շատերը լսել են, որ նա նոր մտած իր պաշտօնի մէջ սկսեց հեռացնել նախկին խմբագրութեան բոլոր աշխատակիցներին, ասելով. «Երկուսից կը լինի, եթէ հինգ տարուց յետոյ հարիւր հազար չունենամ»: Նրա այդ շահասիրական պօլիտիկան պարզելու համար աւելորդ չէ մի փաստ յիշատակել: Թիֆլիսում, ինչպէս գիտէք, բացի «կավկազ»-ից կան էլի երկու ուրիշ ուսուցիչ լրագիրներ. մինը՝ աւելի գրական-քաղաքական բովանդակութեամբ — «Սուվօյե Արագրենիէ», միւսը՝ աւելի լուրերի և յայտարարութիւնների լրագիր — «Տիֆլիսկի Լիստոկ», շատ տարածւած: Մի օր, քանի դեռ չէր բացել իր գոյնը, տեսնելով առաջին խմբագիրներից մէկին, Վելիչկոն ասում է. «Գիտէք, յարգելի բարեկամ, իմ և ձեր լրագիրները իբրև գրական-քաղաքական թերթեր, միևնոյն նպատակը, միևնոյն դերը ունեն. այդ պատճառով մենք պէտք է ձեռք ձեռքի տանք, համերաշխ լինենք. բայց ես վճռել եմ սպանել ոչնչացնել «Տիֆլիսկի Լիստոկը», այդ փողոցային թերթը»: Միւս օրը պ. Վելիչկո ունենում է հետևեալ իհարկէ, ծածուկ խօսակցութիւնը «Տիֆլիսկի Լիստոկի» խմբագիրներից մէկի հետ. «Գիտէք, սիրելի բարեկամ, ձեր և իմ լրագիրը հակառակորդներ չեն, որովհետև այլ են մեր ծրագրերը, այլ նպատակը, բովանդակութիւնը, այդ պատճառով մենք միշտ բարեկամներ կը լինենք. ուրիշ բան է «Սուվօյե Արագրենիէ». նա ուղղակի մրցակից է «կավկազ»-ին. ես ոչ մի միջոց չեմ խնայի և կ'ոչնչացնեմ նրան իմ գրչով, իմ թերթով. . .

Տեսե՛ք էք այսպիսի խմբագիր. . .

Եւ այդ սրիկան՝ պաշտօնական լրագրի գլխին, պետական շահերի պաշտպանի ծիրանին հագած, ընդունւած նահանգապետի մօտ, նոյնիսկ կառավարչապետի

պաշտում և սիրտ առած այդ բոլորից՝ ընդդէմ մի հալածած ժողովրդի, որ առանց այն էլ ենթակայ էր հաղարար կասկածների — ընդդէմ հայերի: Այո՛, միմիայն հայերի: Թիւրքերի դէմ ուսուսաց կառավարութիւնը դեռ ոչինչ չէ սկսել. վրացիներին բացարձակ հալածելը առայժմ ա՛ն հ ն ա ն կ ա տ գործ է համարուում. . . Ուրեմն «քաջ կուուրը» էլի հայն է, որի դէմ այնքան նիզակներ են փորձած և որի դէմ փորձեց նաև պ. Աբելէիօն Ըսհելով մի քանի բարեկամներ վրացի և թիւրք թեթևամիտ «ղեկավարներից», պ. Աբելէիօն զրուանք յարուցեց ուս մամուլի՝ օրինաւոր մասում և Առկասի ուս ինտելիգենցիայի լաւ շրջաններում: Լցած անձնական ատելութեան և վրէժի զգացմունքով կատարած, որ նոյն-իսկ ուս գրողներից շատերը հրաժարուում են աշխատակցել իր անարգած լրագրին, պաշտօնական լրագրի սանձարձակ խմբագիրը այլևս ոչ մի սրբութիւն չթողեց. ամէն ինչ նրա մատնութեան նիւթ դարձաւ — հայոց հարցը, հայոց դպրոցները, հայոց մամուլը, հայոց եկեղեցին, հայոց ինտելիգենցիան, նոյնիսկ հայոց հոգևորականութիւնը:

«Պաշտօնական լրագրութեան» մի շօշափելի ապացոյց տալու համար բաւական է, որ երկու փաստ միայն բերեմ: Թիւրքաց դազանութիւններից հազիւ ազատուած գաղթականները ապաստանել են Առկաս: Նրանց մերկութիւնը, քաղցը, տանջանքները տեսնողի գլխի մաղբը փշաքաղուում էին: Աերջին աղքատը անգամ, առանց խորութեան ազգութեան, մի քանի կօպէկ էր նւիրում՝ այդ թշուառների վիշտը մորմոքելու համար: Եւ ահա այդ վիթխարի դժբաղդութեան ընկերներին, երբ մի ամբողջ ազգի սիրտը խոցւած էր անբուժելի կերպով, պաշտօնական լրագրի էջերում սկսուում են անպատմելի հայհոյանք, յարձակումներ և նոյնիսկ մատնութիւններ թիւրքական դազանութեան զոհերի և նրանց օգնողների դէմ: Ըանթերը անխնայ էին: «Պէտք է անմիջապէս նրանց բոլորին յետ քշել այնտեղ, որտեղից եկել են. դրանք իրենց տեղում էլ լաւ էին» — ահա այդ մարդակեր յարձակումների վերջակէտը:

Սակայն լսեցէք երկրորդ փաստը, աւելի սոսկալին: 1899 թւի դեկտեմբերին Թիֆլիսի նահանգի Ախալքալաք գաւառում տեղի ունեցաւ մի սոսկալի երկրաշարժ: Բազմաթիւ զուտ հայաբնակ գիւղեր, ուր մի քանի վայրկեան առաջ եռում էր մարդկային կեանքը, դարձան աւերակների կոյտեր, որոնց խորքերից դեռ լսուում էին մահի հետ կուռղ դժբաղդների աղեխարշ ձայները: Եւ այն ընկերներ, երբ կոյտերի տակից դուրս էին բերում հարիւրաւոր զոհերի այլանդակած դիակներ, երբ կենդանի մնացած կանայք, երախաներ՝ ձմրան ցրտին՝ մի ապաստան չունէին գլուխ դնելու և ոչ էլ մի կտոր հաց իրենց քաղցը հագեցնելու, — այդ միջոցին, ասում ենք, երբ ամբողջ Առկասում հանգանակութիւն էր սկսւած հայոց օգտին, պաշտօնական լրագրի մէջ Աբելէիօն կորցրած ամօթը և խելքը, գրում էր. «Դա ասուածալին պատիժ է, ուղարկւած հայերին նրանց մեղքերի համար» . . .

Դժոխքի որդի . . .
Եթէ կարծում էք, որ այդ չտեսնւած և չլսւած լրագրութեան հեղինակը ձեռքից բաց էր թողնում ունէ առիթ իր մարդը թափելու համար, — չարաչար սխալուում էք. ամէն առիթ յարմար էր և ամէն միջոց սուրբ նպա-

տակին հասնելու, ուրիշ խօսքով՝ հայերին հայհոյելու կամ մատնելու համար: Դիցուք Առկասի ունէ գաւառում սով է երևում, մամուլը հրակէր է կարդում օգնութեան համար: Եթէ գաւառի մեջ հայեր էին լինում, պ. Աբելէիօն իսկոյն կատարել բողոք էր բարձրացնում, հաստատելով թէ սով չկայ, այլ դա միայն մի միջոց է փող հանգանակել՝ հայկական գաղտնի գործերի համար: Կամ դիցուք Թիֆլիսի քաղաքային վարչութիւնը հեռացնում էր ունէ պաշտօնեայի մատնիչ-խրմբագրի առաջին գործն էր լինում իմանալ, հայ է նա թէ ուրիշ ազգից: Եթէ հայ էր, նա գոչում էր. «գիտէք, նրան հեռացնում են, որպէսզի գործւած զեղծումները հայի վրայ չբարդեն». իսկ եթէ հեռացւած պաշտօնեան լինում էր վրացի կամ ուսուս, նա փրփուրը բերանին գոռում էր. «տեսէք, թէ ինչպէս են հալածուում ուղղափառ ուսուսաց կայսրութեան մէջ ուսուս կամ ուղղափառ վրացիներ»: Կամ ահա լսուում է, թէ հայերը ուզում են այս ինչ տեղը արգիւնաբերական մի ձեռնարկ սկսել. հողեր գնել. Պաշտօնական լրագրը, առանց ամօթի նշանի, հրակիրում էր իշխանութիւնը: իսպառարգելել հայերին ունէ տեղ հող գնել, որովհետև Առկասում հողեր պէտք է տալ միայն ուսուս գաղթականներին՝ «հայերի թիւր պակասեցնելու համար»:

Կարգալով այս սողերը, դուք անշուշտ իրաւունք ունէք նկատել. «Շատ լաւ. Աբելէիօն մի հրէշ է, որ ընդունակ է ամէն տեսակ սրբութիւններ պղծելու. բայց ի՞նչ է անում կովկասեան գրաքննութիւնը, ի՞նչ է անում բարձր իշխանութիւնը, որ պարտաւոր է հսկել պաշտօնական օրգանի վրայ»:

Իրաւացի էք այո, Առկասում կայ ցենզուրական կօմիտէտ, և ուսուսաց «Յենցուրական կանոնադրութեան» հիմնական յօդւածներից մէկն ասում է, որ խստիւ «արգելուում է գրգռել պետութեան մէջ ապրող ազգերին, թշնամացնել նրանց միեմանց դէմ և առհասարակ յարուցանել ազգայնական խնդիրներ». . . Ես այս ընկեր չունեմ այդ «Կանոնադրութիւնը»՝ ձեռքի տակ՝ օրէնքը բառ առ բառ առաջ բերելու համար, բայց հիմնական միտքը այդ է: Արդ ի՞նչպէս է լինում, որ այդպիսի օրէնք լինելուց յետոյ՝ գրաքննութիւնը թող է տալիս այդ տեսակ գրգռիչ և վտանգաւոր գրւածքներ, այն էլ պաշտօնական օրգանի մէջ: Գաղտնիքը հեշտ է պարզել:

Տեսնելով կամ կարծիք կազմած լինելով, որ հակահայկական ագիտացիան համակրութիւն է գտնում բարձր իշխանութեան մօտ, ցենզուրները, որոնք շատ էլ օրինաւոր մարդիկ չեն — օրինաւոր մարդ ցենզուր կը դառնայ, — աչքերը փակում են օրէնքի առաջ և թող են տալիս այն բողոքը, ինչ որ դուրս է գալիս «մեծերին»: Այդ մէկ: Լրտեսի դերի մէջ մտած պ. Աբելէիօն, ինչպէս ես տեղեկացել եմ վստահելի աղբիւրներից, ամէն անգամ, երբ նրա ունէ յօդւածը ուղում էին արգելել կատարած գազանի նման վաղում էր ցենզուրների մօտ և սպառնալիքներ անում, անարկելով, որ ինքը նրանց պաշտօնից քշել կըտայ, եթէ համարձակեն արգելել իր «պարտքը» կատարելու: «Մի մոռացէք, աւելացնում էր նա, որ ես աղատ մուտք ունեմ նահանգապետի, կառավարչապետի և նոյնիսկ մինիստրի մօտ»: Եւ վախկոտ, միմիայն իր պաշտօնի մասին մտածող ցենզուրը դրոշմում էր թղթի վրայ իր թողութիւնը. . . Այդ երկու: Կայ և այլ պատճառ: Շատերին Թիֆլիզում յայտնի է, որ յա-

ճախ «Տալանական» յօդուածներէ հեղինակը եղել է ոչ թէ Աելիչիօ, այլ բարձր դիրք ունեցող չին օ վ ն ի կ ն ե ր : Օրինակ, լուր կայ, որ միքանի անձինք, որոնք պաշտօն ունեն կառավարչապետի գիւանատանը, յօդուածներ էին գրում «Վազկազ»-ում տեղական հարցերի, զխաւորապէս հայերի գէտ. պնդում են, որ նոյնիսկ նահանգապետի օգնական Ստեփանօվիչ սիստէմատիկաբար յօդուածներ էր մատակարարում այդ լրագրին: Եւ եթէ կառավարչապետի գիւանատան անդամները կամ նահանգապետի օգնականը և շատ ուրիշներ, որոնք կոչուած են օրէնքի գործարդութեան վրայ հսկել իրենք ընդհակառակը «կրակի վրայ աւելի իւղ են ածում», հետեւաբար շատ բնական պիտի համարէք, որ ցենզուրական վարչութիւնն էլ իր կողմից ոչ մի արգելք չէր դնում, և, ով գիտէ գուցէ երբեմն երբեմն այս և այն ցենզորն էլ իր կողմից նոյնպէս ձայնակցում էր ընդհանուր տրամադրութեան, նոյնպէս յօդուածներ էր գրում: . .

Այս բոլորը լաւ տեսնում, լսում և կարդում էր կովկասեան կառավարչապետ Գօլիցինը և իր համաձայնութիւնն էր տալիս — կատարեալ լուրթեամբ: Բայց լուրթիւնը միայն սկզբում: Քիչ անցած՝ նա իր այդ համաձայնութիւնը յայտնում էր պարզ տեսանելի նշաններով և Աելիչիօ սկսեց ընդունել կառավարչապետի պալատում, հրահանգներ ու գուցէ խրատոյսներ ստանալու համար: Այդ խրատոյսը պարզ տեսնում էր ամբողջ կովկասը հէնց այն փաստի մէջ, որ կառավարչապետը գոհ չէր թիֆլիսի ուսաց, հայոց, վրաց մամուլի միւս օրգաններից, որոնք ամէնքն էլ բացի վրաց «Կիւրիա» լրագիրը, ամօթաբեր էին գտնում «Վազկազի» բռնած գիրքը, և նոյնիսկ նրանց աւելի սանձահարելու համար, Պետերբուրգից թոյլտուութիւն խնդրեց իր իրաւունքով դադարեցնելու կովկասեան լրագիրները ութ ամիս ժամանակով — մի իրաւունք, որ մինչև այդ տրուած չէր ոչ մի կառավարչապետի: Այդ իրաւունքը տարաբախտաբար, տրուեց Գօլիցինին, և նա շտապեց օգուտել այդ արտօնութիւնից ու դադարեցրեց Ցամախով ուսաց «Սօփօն Արագոնիէ» լրագիրը, արդէն գրանից առաջ ընդ միշտ դադարման ենթարկած լինելով հայոց մի լրագիր «Արձագանք» անունով: . .

Այս փաստերը իհարկէ աւելի լրացրին, աւելի սանձարձակ դարցրին պաշտօնական լրագրի խմբագրին: Նա հարբեց իր աշողութեամբ և, ինչպէս միշտ, այդ հարբեցողութեան մէջ էլ գտաւ անկման խորխորատը: . .

Անկումը սկսեց մի ճառով: Իր երեքամեայ գործունէութեան աւիթով պ. Աելիչիօ մի հացկերոյթ կազմեց իր աշխատակիցների համար: Անամօթ բացերեսութեամբ, բաժակը ձեռքին նա «պատմական» խօսքեր արտասանեց. «Մեր յաջողութիւնը, պարոններ, այսօր անկասկած է: Թէև շատ ժամանակ չէ, ինչ մենք ծառայում ենք Մայր-Ռուսաստանին, ուսացման մեծ գործին այս վայրենի երկրում, բայց արդէն մեր ձեռք բերած զօրաւոր դիրքը զգալի պէտքէ լինի ձեզինք իւրաքանչիւրի համար: Ճշմարտութեան ձայնը, որ մեր ձայնն է, արդէն ղեկավար դեր է ստացել և այդ ձայնն է, որ այսօր ուղղութիւն և տուն է տալիս երկրի գործերին, նոյնիսկ նրա բարձր իշխանութեան: Տասնապատկեցէք ձեր եռանդը, որովհետև այն, ինչ ես ձեզ ասում եմ, ինքնագովութիւն չէ, այլ իրողութիւն»: . .

Այս խօսքերը հասան կառավարչապետի պալատը:

Գօլիցինը ցնցեց. «Ինչպէ՞ս. ինքը գեներալ-ադիւտանտ, սենատօր Գօլիցին, Գօլիցինների տոհմի զօրեղ ներկայացուցիչը, փոխարքայական պաշտօն վարող արմինստորատօրը՝ ղեկավարւի մի ինչ որ աննշան «չինօվիկից», որի խմբագիր լինելն էլ իւր մի խօսքից է կախուած»: . . Այդ օրից շատ բան փոխուեց: Նախկին ժպիտներին յաջորդեցին դաժան հայեացքներ, «գեներալական» բացականչութիւններ, և դռները գոցեցին փայտալած ուսացնողի առաջ: Սակայն «ուսացման մարդարէն» էլ լուռ չմնաց: Նա սկսեց տրտնջալ, ակնարկներ անել, փսփսալ, բացատրութիւններ պահանջել: . .

Եւ ահա նոյն այդ միջոցին, մի օր, երբ կառավարչապետի շքեղ ապարանքում ճոխ պարահանդէս էր կազմուած, պ. Աելիչիօյի գլխի մէջ մտք յղացաւ, որ այդ պարահանդէսին չպիտի հրաւիրւի և ոչ մի հայ, իբրև հրապարակական դատաւիճիկ հայերի գլխին: Սակայն պ. Աելիչիօյի գլխում յղացած այդ «քաղաքական միտքը», հակառակ նախկին դէպքերին, այս անգամ արձագանք չգտաւ փոխարքայական ապարանքի տիրօջ գլխում: — Ընդհակառակը՝ հրաւիրուածների թւումն էր մի միլիօնատէր, որը թէև հայ, բայց ամէն տարի առատօրէն հազարներ է տալիս բուն ուսական հիմնարկութիւններին: Բաժակը լեցեց: Այդ արդէն ակնարկել էր տանել, որովհետև դա ուղղակի վիրաւորանք էր, ուղղուած Աելիչիօյին, ուրեմն և. . . ամբողջ ուղղափառ Ռուսաստանին: «Արէ՛ժ, վրէ՛ժ», գոչեց պ. Աելիչիօ, և յաջորդօրն իսկ, իր մի յօդուածում, թէև ակնարկի ձևով, փորձեց խայթել իշխան Գօլիցինին: Խօսելով ոսկու ուժի մասին, իմիջի ալոց նա յիշատակեց այն «յիմար ձուկը», որ գոհ է գնում «ոսկէ կարթին»: . . Ակնարկը հասկացեց, պալատական վճռակները ակնարկի վրայ «իւղ աւելացրին», և մի շաբաթ իսկ չանցած՝ կատաղութիւնից կասկարմիր կտրած կառավարչապետը հրահանգեց՝ «24 ժամաւ մէջ հեռացնել Աելիչիօյին պաշտօնից և կովկասի սահմաններից»: . .

Գրանով էլ վերջացաւ առաջին գործողութիւնը այն «քաղաքական շանտաժի», որ երեք տարուց իվեր խաղացում էր կովկասում, պաշտօնական լրագրի խմբագրատան շուրջը: Լրագիրը այժմ յանձնուած է մի «անվնաս» չինօվիկի, Տերենիօվ անունով, որ խաղաղ կերպով իր գործը կը տանի, մինչև որ մի օր, նոր քամիների աղբեցութեան տակ, դարձեալ կարիք կըզգացուի գործի գլուխ կանգնեցնել մի նոր Աելիչիօ — նմաններ շատ կան Ռուսաստանում: Այդ կարող է պատահել շատ հեշտութեամբ, և հէնց այդ պատճառով է, որ ինձ հարկադրուած համարեցի այսքան երկար կանգ առնել մի այնպիսի «զուլելի արարածի» վրայ, ինչպիսին է այժմ Պետերբուրգ, իր բարեկամների գիրկը ապաստանած պ. Աելիչիօ, որպէսզի դուք փորձիշատէ պարզ գաղափար կազմէք այն տիպի մասին, որ ստեղծուել է ուսաց մամուլի մէջ՝ ազգայնական հողի վրայ: . .

Մի վշտանաբ, խնդրում եմ, եթէ մի քիչ երկար դուրս եկաւ իմ նամակը, և թոյլ տուէք, նախ քան վերջացնելը, մի փոքրիկ հարց էլ պարզել: Այդ հարցը կարող էր տալ դուք ինքներդ, առանց ինձ սպասելու: Գուցէ կարող էր իրաւամբ հարցնել. «Այդ ինչպէս եղաւ, որ պ. Աելիչիօյին համբերում, տանում էին, նրա սրտին դիպել փաղաքշում, հովանաւորում էին, նրա սրտին դիպել էէին ուղում, երբ ամբողջ երեք տարի հրապարակով

այն էլ պաշտօնական օրգանում, խոցոտում էր մի ամբողջ ազգի սիրտ, թող տալով իրեն ամենալիքը զբուսարտութիւններ, հալածանքներ, մատնութիւններ և բացարձակ դաւեր, — բայց հէնց որ նա լոկ մի ակնարկի ձևով խայթեց կառավարչապետին, իսկոյն դարձաւ անտանելի, վնասակար և արժանի «24 ժամայ մէջ» քշելու երկրի սահմաններից:

Շատ տեղին է հարցը, ինչպէս և պարզ պատասխանը: Պատճառը այն է, որ բիւրօկրատիական Ռուսաստանում ոչինչ համարեա ոչինչ չ'արժէ «հպատակը», ինչպէս և այդ հպատակների ամբողջ խումբը, լինի այդ մի համայնք, մի դասակարգ թէ մի ամբողջ ազգ: Բայց այլ բան է, երբ խօսում էք այդ «հպատակների» տէրերի մասին, — լինի դա ուրեանդնիկ, գաւառապետ, նահանգապետ, կառավարչապետ թէ մինիստր: Կարելի է անպատիժ կերպով զրպարտել և հաշածել ամբողջ գիւղեր, եթէ ուրեանդնիկը այդպէս է կամենում, մի ամբողջ գաւառ, եթէ գաւառապետը այդպէս է թելադրում, մի ամբողջ նահանգ, եթէ այդ օրտակար է նահանգապետի կարծիքով, և ամբողջ նահանգներ, եթէ կառավարչապետը կամ մինիստրը այդ համարում են նպատակարար: Բիւրօկրատիան ունի իր սեփական օրէնքը — թէ և ոչ գրաւոր, — որը դաւանում է հետեւեալ սկզբունքը. ուր ետ դնի կը արժէ ամբողջ գիւղ, գաւառապետը՝ ամբողջ գաւառ, նահանգապետը՝ ամբողջ նահանգ, կառավարչապետը՝ բազմաթիւ նահանգներ, մինիստրը՝ պետական ամբողջ արգարտութիւն, իսկ կայսրը... ամբողջ պետութիւնը...

Ահա այդ է ձեր հարցի պատասխանը:

Եզրակացութիւնը գուրա բերէք ինքներդ:

Ի. ԱԿՆՈՒՆԻ

Կ Ե Ն Ս Ա Ք Ր Ա Կ Ա Ն

Ս Ի Ն Ր Ա Ն Թ Ի Ր Ե Ա Ք Ե Ա Ն

(Վ Ա Ճ Ա Ն)

Մ. ԹՈՐՆԱՐԵԱՆ

Խաստուրի կուում նահատակած տասնապետ Միհրան Թիրեաքեանը ծնւել է 1871 թւի փետրվարի 2-ին Կեսարիայի Տերէվանք գիւղում: Չնայելով գիւղում ստացած ջնջին ուսման, իր եռանդով և աշխատութեամբ բաւական յառաջադիմեց, այնպէս որ ընկերները միշտ օգտուում էին նրա խորհուրդներից: Ինքնաշխատութեամբ ձեռք բերած իր զարգացման հետ նա լաւ արհեստ ևս ունէր՝

ատաղձագործ էր: Թիրեաքեանը յեղափոխական գաղափարին յարեց Պոլսի մէջ 1888 թւին: Իբր առաջին փորձ, նա մասնակցեց

Բար-Ալիի ցոյցին և երբ անկարելի եղաւ Պոլիս մնալը, անցաւ արտասահման: Սակայն, հազիւ այստեղ մի փոքր հանդիստ առած՝ արտասահմանի Կոմիտէն նրան ուղարկեց Պարսկաստան: Պարսկաստանից Թիրեաքեանը խմբով վան անցաւ և կուեց Վաղզէնի խմբի հետ միասին: Սուլթանի թնդանթի ուսմբերը չլիցատեցին նրան: Աղատելով ահոելի կուեց, նա վերադարձաւ Պարսկաստան և ապա Ռուսաստան, ուր մի ամբողջ տարի իր արհեստով պարպեց և իր աշխատանքով մի քանի ընկերներին ևս չլիցոեց, որ կազմակերպութեան բեռ լինին:

Երբեք նա հանգիստ չ'ունէր, շարունակ կուեներ էր երազում: Նա անդառնալի կերպով համոզած էր թէ իր դժբախտ հայրենիքի փրկութեան միակ միջոցը յեղափոխական ուժը, զէնքը, կուիւն է: Ուստի առանձին յափշտակութեամբ և սիրով մասնակցեց Խաստուրի զինատար խմբին մի տասնեակի գլուխ անցած:

Այս անգամ Թիրեաքեանը կարծես նախադուր էր իր մահը. երբ խումբը հեռանում էր սահմանից, նա գրեց իր սենեակի դրան վրայ հետեւեալը.

Նս սիրում եմ կրկին հայրենի,
Բայց հանգիստ չկայ, ըստն է փշաւի:
Քսնի տանջում ես այլ ցուերով...
Մահս ցանկացած, գաւիս եմ գէնքով
Չարկել զարկել քո սիրուդ համար...:

Կուի դաշտում նա նախադարձակների շարքում էր: Պատերազմի տաք միջոցին, հերոսը կուում էր աներկիւղ դիրքեր գրաւելու համար: Դժբախտաբար թշնամու զնդակների տարափի տակ ընկաւ քաջարի յեղափոխականը, թողնելով իր անմոռաց յիշատակը և անձնութեան փայլուն օրինակը իր բոլոր ընկերների սրտում:

Տ Ի Ք Ր Ա Ն Ե Ր Կ Ա Ք

(ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԻԼԵՋԻԿՅԱԻ)

Silence and secrecy

GARLYLE

Պարագաներու բերումով ուշ մնաց «Իսլանդացութեան» կողմէ վաղամեռ հայրենասէրի յիշատակին նւիրած յարգանքը: Այդ յիշատակը, թէեւ կարճատեւ, սակայն միշտ կը պահէ իր անթառամ այժմէութիւնը:

Տիրան Երկաթ հայ հասարակութեան քիչ ծանօթ է. այն ամօթխած ծագիկներուն պէս էր, որոնք բուրուճներով կը լեցնեն ձորերը ու ծորձորները եւ իրենք լուռ ու թաք կը մնան: Գրական թերաստերի մը մէջ նւիրականօրէն առանձնացած, իր փխրուն ու թափանցիկ մարմնի մէջէն, գաւն կսկիծով ու մարտնչոցի սրամտութիւնով կը հետեւէր հայրենի աշխարհի մէջ կատարած անաւոր տռամին, արտակարգ ձակատագրի մը խաղերուն եւ կոյր քմահաճոյքներուն:

Այդ ազուր կեանքին անհետացումը զգալի կորուստ մըն է: Երբ հալածանքէն վտարանքի ինքզինք նետեց Յուստատանի հողին վրայ, Աթէնքի մէջ Հայաստանի տառապանքներուն առաքեալը եղաւ: Ինքնահաւան հելլեններուն լսել ու սիրցնել տաւ ինքզինք: Աւելի երջանիկ լան Պօղոս առաքեալը, չհանգիպեցաւ Ակոսոյի սկեպտիկ եւ հովաճառոց ձայներուն որոնք նոր բան սկսու միայն սիրահար էին: Բանախօսեց անոնց, հին հետտորներուն պէս կանաչ ձիւղերու փոխարէն, ազգի մը մարտիրոսութեան ու հերոսութեան պակը ունէր: Յուստատանը ասպնդականեց հայ փախտակաւորները եւ պահ մը մոռցնել տաւ Ստորին Կայսրութեան հոռոմներու վարմունքը:

Իբր խօսքի ու գրչի զինւոր գործեց հոն: Պարբերաբար գրեց Revue des Revues-ին մէջ հայոց ազգը եւ գրականութիւնը ճանչցնող կարգ մը շահեկան յօդուածներ (եռասուղ կամ Տ. Երկաթ ստորագրութիւնով) տաք զգացումով եւ անկեղծ ներշնչումով խմորւած:

Այդ կարգի անհատներ, թէեւ կուսակցութեան չեն պատկանիր, բայց յեղափոխութեան ուժեղ գիտակցութիւնը ունին:

Յունաստանի պատերազմին ատեն աշխատեցաւ «Հէթերիա էթնիքա» ազգային ընկերութեան (որուն ինք անդամ էր) եւ «Դաշնակցութեան» միջեւ կապ հաստատել Արեւելքի մէջ միասին գործունէութեան մը համար: «Դաշնակցութիւն»ը յոյս ընկերութեան նարկայացուցած էր իբր գործի կօմիտէ եւ շատ անգամ գրաւոր «Միութիւն» լրագրի մէջ) եւ բերանացի կրկնած էր՝ «ամէն ոք պէտք է օգնէ յեղափոխականներուն: Ես ոչ մի կուսակցութեան չեմ պատկանիր, բայց իմ ջնջին լուծաս «Դաշնակցութեան» գանձանակը կը սիրէի ձգել»:

«Դաշնակցութեան» ուղարկած իր համակրական նամակներուն *) մէջ, որոնք անկեղծութեան եւ ճշմարիտ հայրենասէրի փայլը ունին, կը գրէ.

«Ապակեղրոնացուք լաւ դրութիւն է: «Հէթերիան», իր վերջի նիստերէն մէկուն մէջ անյաջողութեան մէկ մասը կեզրոնացումի կազմակերպութեան վերագրեց եւ որոշեց ապառաջային հակառակ հիման վրայ գործել (կրնաք ձեր թերթին մէջ կրկնել): Կարծեմ, սակայն, ապակեղրոնացուք շատ ծայրայեղուցած էք դուք)»:

«Դաշնակցութեան» խորհուրդ կուտայ աւելի այլաբանական եւ ամէն ազգի ներուներու պատկերներով պրօպականտա ընել եւ ազգել ժողովրդի երեւակայութեան վրայ, կը յանձնարարէ նաեւ հայոց կոտորածներու տեսարանները լուսանկարել եւ ցրել Եւրոպայի մէջ: Ինք կ'առաջարկէ մեղի այլաբանական նկարի մը յատակագրի, որը կը ներկայացնենք մեր հասարակութեան եւ արտիստներուն իբր կտակութարը հայրենասէր երիտասարդին:

«Հայկական դաշտանկարի մը մէջ, Վարդան գերեզմանէն դուրս կ'ելլէ պատերազմական տարազով. հետեւ ձիւտորներ սպանուած թիւրքերու մէջ: Ենթեւ սա բացատրութիւնը:

Վարդան. — Հերոսական ձայներ կը լսեմ, ընկերներս են որ զիս գերեզմանէս կը վերակոչեն:

Տէրայիս եր. — Մենք Ֆէդայիներն ենք:

Վարդան. — Ձեզի հետ աշխարհքին ծայր ըլլայ կ'երթամ):

Տիգրան Երկաթի մէջ, իբր մարմնացած բողոք, կար յեղափոխութեան փոթորիկը: պաշտուածը դիցադէմագործութիւններու, քնքուչ հոգիով մը շրջանակւած: Մեղք, որ վայրագ հիւանդութիւն մը, թոքախտը, քայքայեց այդ համարկելի եւ պատական կեանքը:

Վիլլի օրերուն արտասանմանէն փոխադրեցին Պօլիս, իր ծնողաց կարօտը առնելու համար:

«Մեռելոց աշխարհին» մէջ, որ կը կոչւի թիւրքիա, մահուան թեւերուն տակ, գերագոյն սարսուռով մը եւ համադրական վրէժի թափով մը գրեց իր վերջին լուրջ ուսումնասիրութիւնը (Revue de Paris-ին մէջ լոյս տեսած) «Թիւրքիան կրնա՞յ ապրիլ» վերնագրով:

Ինչքան թիւրքիոյ դէմ յղուտ եւ կորովի ատելութիւնով մը լեցած հայրենասէրի մը երկունքը ըլլայ այդ գրւածը, անուրանալի է որ իմաստասիրական հրմտութիւնով ու խզճուանքով աշխատասիրւած վերջին ահաւոր դատաստան մըն է. հոն վեր կը հանէ թիւրքիան որ իր կոտորուն մէջ կը կրէ մահուան սերմը:

Ճակատադրական մեծ հարցանիշ մը դնելի եւ իր երիտասարդ հոգիի մարգարէութիւնը ու արձամարանքը նետելէ յետոյ սուլթաններու կայսրութեան արիւնտ

ճակտին, այդ ազգուն այլ խոհուն եղէգը, մարեցաւ 29 տարեկան կտրիճ հասակին մէջ, երեկոյեան այն աստղին պէս որ քանի հորիզոնին կը մօտեայ՝ այնքան աւելի կը պայծառափայլի:

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Թ Ի Ի Ր Գ Ի Ո Յ Ե Ո Ւ Ր Զ Ը

ԱՐՄԱՆԻՔ. — Պիքնափիւր կըսէր թէ, Ասիան այնքան լայն է որ քուր եւ քուրական պետութիւններուն կը բաւէ: Վհուկ ըլլալու հարկ չկայ գուշակելու համար թէ Ասիան Ռուսաստանի հագիւ պետի բաւէ:

Անգլիան հարուստից Ափրիկէի մէջ անարդար կուր ընկած է. անսակնակներով, յուսակաքութիւններով եւ դժբախտութիւններով լեցուն տուամ մը. մարգարէ էր սպանիացի այն վահագնող որ Բարկուայ Գուլից Դժբախտութեան գըլուի անանսած էր նախապէս: «Մարդասէր» Մեծ Բրիտանիան որ շարաստանայէն փորձեցաւ ազատութեան դէմ զինուոր: Արդոթ այն քաճօք աստղին ցածունու է, որուն լծած էին Անգլիան Նլադատոնի պէս հոյակաւ եւ մարդասէր անմասրութիւններ, կամ այն կորհրդանշանող օճօք, որ իր պըքը կը կամօնէ: Ալիսիսի մառախլոտ Splein-էն դժգոյ ճէնթլէնները կ'երթան Թրանսպալի ձորերուն ու կըրճերուն մէջ, քօպ թէնեղուն ստորոտը, իրնց հերոսի գերեզմաններ պատարաստել:

Անգլիոյ պատմութեան մէջ էն անխոհեմ քայլը, որուն եւրջը չէ կարելի նախատեսել, ուժամաքի պետի ընէ գինքը երկար ատում: Միջազգային շփոթութիւններէն, առանց պուտ մը արիւն թափելու, իր ստիւծի բաժինը ստացող Անգլիոյ այսօր նոյն կաղը կը խաղան ուրիշ պետութիւնները: Այդ կորունկ կսկիծին մէջ, անգլիական տարապայման գործողութիւնը վեհափառ արհամարանքով մը կ'ուզէ նայել իրեն շուրջը անցած դարձածները վրայ: Բայց իզո՞ւր:

Ասիոյ վարագործը կամաց կամաց կը քայլի. Ռուսիա բնիկն վրայ է արեւեան սպառնալիսութիւնով. Անգլիոյ ասիական շահերը վտանգի մէջ են. իր թշնամիներ ամէն կողմէ թակաղընեք կը լարեն. Անգլիան, սարսուռ մը կըգազայ իր հակադաւալ մարմնոյն մէջէն, որուն վրայ մարք չտնող արեւը հագիւ կը տաքցնէ զայն:

Ձէնքի քախտը այնքան ժպտուն չէ իրեն համար, եւ արդէն սկսած է անդրադառնալ իր առած տիւմար քայլին վրայ, որ սկոզիական յոյն-պէս կը մղէ գինքը անխուսափելի մեծադէտի մը: Ներսէն, այդ խորթ մայրը աւելի վեհանձն քաղաքականութիւն մը կ'ուզէ գործադրել իրանոյայի հանդէպ, որուն պատմութիւնը մարտիրոսութիւն մըն է, սրտածմլելի եւ անարկու: Թրանսպալի պատերազմը, ուր իրանոյայի դժբախտ եւ անմիտ զաւակները այնքան հերոսութիւն ցոյց տւին անգլիական դժբանտակ, իրենց պէս շարաքախտ ազգի մը դէմ — կոր ծակատաքի հեգնութիւններ — անգլիական դիւանագիտութիւնը մարդասիրական կեղծ դրութեան մը մէջ ըլլաւ իրանոյայի նկատմամբ: Վախմալով ներքին քաղաքային յեղափոխութենէ, որ կընար պայթիւ այդ մարտիրոս ժողովրդին մէջ, եւ միանգամայն իրանոյայի գինեղներուն անյիշաշար անմուրթութենէն օգտուելով, Անգլիոյ թագուհին հանդիսաւոր այցելութեանով մը ուզեց պատուել եւ փայտայել իրանոյայի ազգային զգացումը եւ անմասրութիւնը, ս. Պատրիկի, ազգային պաշտպան սուրբի տօնին մասնակցելով: Արիւնթաթախ իրանոյան այնքան տառապանքներէ կտքը, իր մեռելային այտերուն վրայ կ'ընդունէ

The first kiss of love.

ցուրտ համոյրը պատու թագուհին:

Իրանոյա, կեռք Սամոյրիցօն, որքան մոռացկոտ ես քու թացթաց վերքերուէ մէջ, նենգամիտ Ալիսիսին նկատմամբ:

* * *

Ռուսիա, իր պատմական անհաշտ թշնամիին, Անգլիոյ այլուր գաղութով, ձեռքըք ազատ կըգազայ Ասիան շահիկ ձեւելու:

Այս պահուս ծայրագոյն Արեւելքի, Կեղծմական Ասիոյ, Պարսկաստանի եւ Թիւրքիոյ մէջ Ռուսիան մեծ դերակատարն է. միակ անպատհանութիւնը, որ իր մէջը կը թուլցնէ, իր նիւակցին, փրձասայի, ցուցահանդէտով զայնուր ըլլալու է:

Ամէն պարագայի մէջ սուսիկ-փուսիկ, մեռնածակոցի մը պէս, Պարսկաստանի վրայ նկտեց իր թեւոյնամարտութիւնը եւ զայն լռելիայն ուստապնէ. քաղվիցիա մը ըրաւ: Պարսից Շահը քանի մը տարի առաջ 500 կազակ թիւնուպահ ունէր, այսօր 1500

*) Այդ նամակները գրւած են Աթէնքէն, 15 մայիս եւ 20 յուլիսները 1897 թին:

եղած է այդ «անմահից գունդը» եւ տարեկան անօթի ծախս Պարսկաստանը 500,000 ունբլի կը վճարէ: անոնց օրը օրին, երբ բռն կերպին սպաննորը անօթի կը յօրանջնն: Ե իր խոռը- շ ի տ Ե, Կրկին թըլըմը, կը նստմանայ ոռւսական արծիւն առջեւ, զի «Արեաց աշխարհը» շատոնց մոռցած է բարեկարգ աշխարհ- սովորութիւնը Աքիմնեանց հարստութեան, երբ «արքայից արքային» «աւջերը ու արկանները» ԼԵՃՐԵՆ կը հսկէին լայնածաւալ կայսրութեան մը ամէն մէկ անկիւնը:

Զրադաշտի «ճճՄ ա ր տ ա ի ս օ մ» պարսիկները, որոնք երբեմն «բարին» կը հետապնդէին, այսօր խառնուած «տանկերաններու» հետ, զգայալազտ մոլութեան գերի, մոլեռանդութեան կուշտուկուռ մթնոլորդին մէջ, ստահասութեան, կեղծաւորութեան, կաշառակերութեան ու տգիտութեան մէջ անդամալցծ կը փըտին: Ռուսէմի հեքեմանները եւ Կիւլիստանի վարդ-տիւրակի, նոճիներու ու հուրիներու կրակաքնները միայն կուտան իրեն հեշտանքի գի- նովութիւնը. ազգային զգացումն ոչ մի գեղեցիկ ժէստ, ոչ մի զայրոյթ եւ սրտառնութիւն ցոյց կ'ուտայ այդ երբեմնի խելացի ամբողջ. բարոյական անապատ մը եղած է, Սէյիտանի «Եր- տահատութեան անապատ»-ին պէս: Զանձրամալի անամային «հա- մակերպութեան» մը մէջ մոռնացած, յոռեանս, զոհուած ըլլալով հոգիի բարձր ներշնչումէ եւ կորովէ, աշխարհի չորս ծայրե- րէն կկոր ամէն բանի պատրաստ է զուրի ճոնկ մուծումիսը դարձած, այլասեւում այդ ժողովուրդը, որուն մէջ այլեւս եւ չի գար Կիւրոսի զինուորներուն հպարտ արհիւնը:

Թեհրանի կառավարութիւնը վերջնապէս եւ ծակաուզարպէս կը նետէ ինքզինք իր դրացիին զիրեւ. անուպայ Ֆաթ- ր ա շ ն եր ու լ ն կը յաջորդեն մարգամ կազակներ: Անգլիական ազդեցութիւնը հետզհետէ, առերեսոյթ պայքարէ մը ետք, տեղի կուտայ եւ կը բաշխէ ծովեզերքները ծովի անհունութեան ծով, ուր «իւր սրտին դառնութիւնը» կը մոռնայ:

Պարսիկ կառավարութիւնը որքա՛ն պէտք ունէր այսօր, պար- թեւական նետի մը:

Այս տխուր եւ ցաւազին հոգեւարքի տառմէն հանդիսատեսն են Պեհեստունի մեծափառ արձանագրութիւնները, ուր Դարեհի ըստ- ւերը դեռ կը թափառի Ռոմիզիի սաւանուումներուն տակ:

Ռուսական արծիւք կսկսիլ թեւեր աննկ Տէմազնոյի զագաթը, ինչպէս անգլիները Փարսիներու «լուծեան աշտարա- ւին» վրայ:

Որքա՛ն բարեբախտ էր հին Դրանը, երբ ատրուշանները կը վտակէին Զենդ-Ավեստայի լաթթներով բոցաթեւ:

* *

Պարսկաստանի մէջ անձայն, անշուկ տեղաւորելէ ետքը, Ռուսիա, համը ընթանը մագան, իր թաթերը երկնցոց օսման- կան պետութեան որ, ինչպէս կ'ըսեն, ցարդ եւրոպական պե- տութիւնները ծովը կը տանէր, ցամաք կը ընթեր: Սուլթան չամիդ միայն որուն օրով Թիւրքիան բարոյապէս եւ շիւթա- պէս էն ինկած վեճակ ունի, կը հիանար ինք իր վարած կնատ բաղաբակաւորութեան վրայ: չամիդի մասին կարելի է լեցնել հատոցներ սա տխողոտով. «Ինչպէս կը կործանեն կայս- րութիւն մը»:

Տաւր տարի է, այդ ոճիմներով դժբախտ մարդը, կուզէ աւելի ին երկերը ընթատնայ տարբերէն. Գուրանի սուրբաթ- ներէն աւելի նա երեւի կը հաւատայ իր սեփական թէօրիքն, թէ վեհապետի մը իրաւունքն է «պետական սպանովութեան» անտուով ջարդել, կտորել այն տարբերը, որոնք ոչ պետական կ'ըսը ունին եւ ոչ պետական լեզուն:

Այդ կարգի վեհապետներ՝ ծնան մամաւորապէս հոռմէական կայսրութեան վերջի օրերուն, երբ թագուհիները իրենց արգանդի պտուղը անսուսականոցներու մէջ կը վաստկէին: Ի՞նչ որ աւ ըսի անօգուտ է, որովհետեւ կը գտնուինք էս զգուցիկ անբարոյակամու- թեան մը դիմաց, որուն հայտնաբերով ու նեղամալով չէ կարելի պատասխանել այլ... զործով:

Սուլթան չամիդ, որ ոչ մէկ առաքնութիւն չունի, քնու- թիւնէն աւելի օժտուած կ'ընրեւ ուրիշ յատկութիւններու քան վե- հապետի թ ու ը ը կապելու:

Հայաստանը ամպաւեք ընկով, ոռւսական սահմանակից եր- կիմները խոպան եւ աւերակ պահելով, կուզէր հեռացնել Ռու- սիոյ ազանութիւնը: Այսօր այդ վտանգը, իր անաւոր ծանրու- թիւնով, կուզայ ցնցել խաւիճիպի մնացող ուղեղը:

Մըքազան՝ Ռուսիան ամէն անգամ՝ երբ ուզէ սուլթանի դեմքը ժողովել, իսկայն կը շահագործէ Կովկասի հայ զաւ- թականներուն թշուառութիւնը: չամիդ էն վերջը մինչեւ իսկ կնիկները ծախելու արձանակ էր, հեքեք էր որ հայերը իրենց անհոք տեղերը չի վերադառնային: Դաւիթային համար անկարելի չէ՝ քանի որ Միծ Մարգարայան տիպոսին հետ կ'ընտելի. պէս իր ծակատագիրն ալ հետը կը կրէ... երկու ուղեղը: Երանի՛ քեզի, Թիւրքիա:

Հայկական դժբախտութիւնները Թիւրքիան հասցուցին այսօրին եւ կը հասցնեն ինչաւա՛ր աւելի թշուառ օրին: Էրեկիէն — ուրիշ Պօսոյ էգամները կը լսին — մինչև Էրզրում, չամիդի տնայարնը իրաւէով մը Ռուսիա դիւանագիտական «ընացող իրաւունք» մը կըստնդծէ իրեն համար ամբողջ Սեւ ծովու աւազանին մէջ: Սուլթանի պէս վիշապ մը կամ դա զի մը չկրցար պաշտպանել «սկիզբը», հիւսիսի Յանսիսն դէմ:

Զարեւ Ֆէլէքն է որ կը դառնայ: Իզո՛ւր նախա- բարաց խորհուրդը, ազգասիրական սուտ զայրոյթներ կ'ունենայ, երբ... «Աննիքալ չոտի դոններուն առջեւ» է. իսկ արդարութեան նախախորը իր զրեք կոտորելու տեղ, մ'ազ պա- թ ա ն շտորագրելու համար, կընար Երբեքը որանք վրայ, իբր նոր հրովմէլ զրեւ «Թիւրքիան, ծախու տուն»:

Մեծն Կատարինէի օրով Բեղրադիկի յաղթական կամար- ներուն վրայ «Բիւզանդիոնի ծամբան» կ'արձանագրէին. այսօր կարելի է՝ ըսել այդ ծամբան բաց է շնորհիւ չամիդի, եւ արեւն Լերմոնովի մեծափառ Քաւպէրը կ'ողջունէ Պօստոսի Ալականները... Վոսիւրը...

չարէ՛մ Թիւրքիան պէտք ունի Ռուսիոյ պէս «արջ սիրա- հար»-ի մը զգալններուն՝ ամ առ գիշերուան մը ակամայ եւ ցաւաղին երազներուն մէջ:

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ Ի Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

* *

Աթէնքում՝ հրատարակող «Միութիւն» թերթը իր 37 համարում «Խառն ժողով» վերնագրով մի յօդա- ծում, շեշտելով համերաշխութեան բացակայութիւնը հայ յեղափոխականների մէջ, ինչպէս նաև դրանից առաջ եկող միասնները, առաջարկում է.

«Մեր այս բոլոր թերութիւնները բառնալու, ազգ. գործերն իրենց հարթ ուղիին մէջ դնելու և կուսակցական երկպառակութեանց մի անգամէն վերջ տալու միակ միջոցն է 1900 թուականին մայիս ամսուն մէջ Ա զ գ. խ ա ո ն ժ ո ղ ո վ մ ը գ ու մ ա ը ե Լ Ի Բ արիզ, ընդ նախագահութեամբ Տիար Մ. Զերագի և անդամակցութեամբ մի քանի նշա- նաւոր չէզոք անձնակորութեանց»:

Այս առիթով պ. Մ. Զերագը իր L'Arménie թերթի 136 համարում (փետրար)՝ յայտնում է.

«Միութիւնը» առաջարկում է մայիս ամսին գու- մարել հայերի մի ժողով Փարիզում՝ մեր սնօրէնի նախագահութեամբ: «Արմենիա», «Հնչակ», «Դրօշակ» և «Մարտ» անունով իրենց թերթերը ունեցող կու- սակցութիւնները, եթէ հաւատում են այս առաջարկի օգտաւէտութեան, թող յայտնեն Փարիզում գտնուող իրենց կուսակիցներից նրա անունը, որին կամենում են յանձնել ժողովին մասնակցելու պաշտօնը, որ պէտքի մենք սկսենք նախապատրաստական բանակ- ցութիւնները»:

Մեր կողմից յայտնում ենք, որ պ. Մինաս Զերագը անձամբ ծանօթ է «Դրօշակ»-ի խմբագրութեան Փարիզի ներկայացուցչի հետ և որ վերջինիս միջոցով նա կարող է տեղեկանալ մեր հայեացքներին ներկայ խնդրի վերաբերմամբ:

* *

Մարտի 1-ից ժընէվում սկսեց հրատարակել ֆրանսերէն լեզուով, երկուշաբաթեայ յ ե Ղ ա փ ո խ ա կ ա ն մի նոր լրագիր, L'Effort անունով: Լրագիրը, որ Մակեդոնական Բարձր Կոմիտէի արտասահմաններ օրգան կարող է համարել նպատակ ունի մի կողմից ծանօ-

Թացնել եւրօպական հասարակութիւնը մակերօնական ժողովրդի կենսական պահանջներին և միւս կողմից՝ դիմագրել յունական, սերբիական և բուլղարական այն բոլոր շովինիստներին, որոնք «ազգասիրութիւն» են համարում, շատ անգամ նոյնիսկ անվայել միջոցներով, հնարիգներ լարել մակերօնական շարժման դէմ, ձգտելով պատմական այդ նշանաւոր երկիրը պատառ-պատառ անել կամ ամբողջապէս միացնել իրենց երկիրներին: Մակերօնական ինքնավարութիւն — ահա 'L'Effort-ի նշանաբանը, որին, ինչպէս երևում է մինչ այժմ, լոյս տեսած համարներին, նա կը ծառայի անշուշտ յիշատակական յայտնի մի կուսակցութեան վայել տոկունութեամբ և աւելնալով:

Մ Ա Հ Ի Ա Ն Գ Ա Տ Ի Ց

«Արէժ»-ի կերտողական կոմիտէի վճռով՝

1900 թիւ յունւարի 3-ին, ժամը 6-ին երեկոյեան, Խոյ ջաղաքի պարսից թաղի մէջ, տեւորիստի խանչալի մի քանի հարւածներով մահուան ենթարկեց նախկին յեղափոխական, Հին-Նախիջևանի Քահրա գիւղացի, ՏԻԳՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՆՆԱՆԸ, որ ամուսնացած էր Սալմաստով:

1896 թիւից Սալմաստով, զենքի փոխադրութեամբ զբաղելով, նա որոշ հաւատ է ձեռք բերում «Արէժ»-ի կերտողական կոմիտէի շրջանում, բայց 1898-1899 թեւականներին նա իջարն է գործ դնում այդ հաւատը և աւել ուժ և գրաւ գնելով կազմակերպութեան միջանկի հրացանները: Այնուհետեւ երբ 1899-ին կոմիտէն նրանից հաշիւ է պահանջում, նա Սալմաստից Խոյ է փոխադրում և այնտեղ մի ազգեցիկ պարսից «ռայեաթ» գրեւելով, սպառնում է իրեն ծանօթ և Խոյից անցուղարձ անող յեղափոխականներին մատնել կառավարութեան ձեռքը, եթէ չզգաբարեն ուէ պահանջներ իրեն անելուց:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԱՐԵՒԵՆԵԱՆ ՔԻՐՐՈՆ ստացած է՝

Այգետառնից՝ 200 ուրբի, «Ղեշտ» աշակերտական երկու խմբերից 60, երկու տիկնայք 25 ուրբի: Գումար. 285 ուրբի:

ՎԻՇԱԳԻ «Մահ» կոմիտէն՝

Ատրճանակ 60 դահնկան, Կոպիտ 5, Ատրճանակ 60, Մօսխն 18, Կախաղան 1 դահ. Գումար 147 դահնկան:

ԱՅՊՈՒԿԻ ԿԵՂԵՐ կոմիտէն՝

Ժերուտու ձեռամբ 108. 75 և 515 դուրու, «Օժանդակ» խմբէն 103 և 103 դուրու, «Ազատ» խմբէն 103, Արշալոյս 10, Ղեշտ 19, «Օժանդակ» խմբէն կրկին 4. 8. 206 դուրու: Ընդամենը 1167. 75 դուրու:

ՏԱԳԱՐ ԿԵՂԵՐ կոմիտէն՝

Հրաշ (հոկտ. նոյեմբ. դեկտ. յունվ.) 40-ական դահնկան, Հրաշէն նւեր 20, Հրաշ-Հարիկ 20, Նարեկացի (հոկտ. նոյեմբ. դեկտ. յունվ.) 40-ական, Մ. Մ. 510, Սուրբ-Պատիկ 108, Մ. Պ. 54, Բրնապուտ 54, Քրկէժ շրջանէն 20, Երկոթ շրջանէն Մ. 5, Պերժ 5 ամսական (յուսիս-նոյեմբեր) 5 դահնկան: Գումար 1146 դահնկան:

ԱՆՇԱՍՆԴՐՈՅ կոմիտէն՝

Գանձանակ 20 դահնկան ողջ, «Պիտութիւնը փոխութիւն է», Ս. Խանէն, Անյայտն, Հին Ընկերարէն, Հին Ընկերարի քննիչէն:

20-ական, «Բուրգ» խմբէն 140, «Տիգրան» խ. 84, «Եգիպտացի» խ. 106. 50, «Թաթուլ» խ. 100, Թորգոմ 15, Յուսիկէն (յունվ.-հոկտ.) 100, Ազիզէն 97. 50, Մեղու (յունվ.-դեկտ.) 300, Մեղուից նւեր 195, Զինանշաններէն 197 դահնկան: Գումար 1524 դահնկան ողջ:

ՆԱԽԱԿԱՆԳՍԵՒ կոմիտէն՝

ԱՄԱՌԱՆՈՑԻ «Մահ» խմբի ամսավարներին՝ 50 ուրբի, ԿԼՈՐԻՆԻ «Լեռնամէջ» խ. 9 ուրբի, «Արթուն» խմբի շրջ ամսավարձը 60, ԿԼՈՐԻՆԻ շրջինից՝ Կիւրակէ 10, «Շառաւիղ» խմբէն 10: — Սեի ՀՈՂԵՐԻՑ՝ Ե. Վ., Մ. 2., Ի. 2., Ե. Բ., Հ. Պ., Գ. Ս., 2. 2., Ս. 3., Մ. 0., Թ. 4., Ե. Ս., Ա. Թ., Ե. Թ., Աստի-շապուհ, Պ. Թ., Ե. Տ. 10-ական ուրբի, Մ. 2. 6 ու, 2. Ե., Ս. 2., Պ. Ս., Ե. Գ., Մ. 2., Գ. Տ., Ա. 3., Մ. 4., Ա. 0., Ա. 3., Ե. 3., Ս. Պ., Ե. Ո., Լոյս. Ե. 3., Գ. Փ., Ե. Ս., Ա. Ս. 5-ական, Մ. 0., Գ. 4., Ա. 0., Ե. Բ., Ե. 2., Ս. 3., Ա. Գ., Օ. Ո., Վ. Փ., Փ. Ե. 3-ական, Ի. Ե., Ե. 2., Գ. 2., Գ. 2., Վ. 4., Ս. 2., Ի. 0., Վ. 2., Ի. 2., Մ. Գ., Գ. 2-ական, Ս. Գ. 1. 60 կուս., Մ. Գ. 1. 50 կուս., Մ. Վ., Ե. 4., Ա. Գ. մէկմէկ ուրբի: — ԱՊՍՍՏՅՆԻ ՇԱՌԱՐՇԱՆ գիւղից՝ Ի. Մ. 12 ուրբի, Ս. Ե., Ի. 2., 6-ական, Գ. Ե. 4, Ի. Ե. 2, Գ. Բ., Աննա Ս., Աննա Ս., Մարիամ մէկ-մէկ ուրբի: — ԵՎՈՐԻ գիւղից՝ Ա. Ա. 6, ու, Ս. Բ. 5, Ս. Ա. 4, Գ. Ա. 3, Գ. Ա. 2, Ա. Ա. 1 ու: — ԱՊԱՌԱՅ՝ գիւղից՝ նահատակ 10 ու, Ս. Ս. 5, Գ. Ե. 2 ու: — ԱՌԱՐԱՅՐ-ից՝ Նորայր, Երևան, Վարդիկ 10-ական ու, Հայքաշ, Հրաշապ, Լեւոն, Բաշիկ, Մրջրան, Տրդատ 5-ական, Վարդան 4, Տիգրան, Օրան 3-ական ուրբի: — ՆԱՊՊԱՏ քաղաքից Մ. Ս.-ից 23 ուրբի: — Նախահանգստի «Նորայր» ընկերութեան այրի անդամուհուց 17 ուրբի:

ՆԵՂՈՒՑ-ից՝ Փոքր-Ժուլիս, Ժուլիկ 20-ական ուրբի, Արէժ 11, Երջանիկ-Կարապետ, Արեւ, Սիրա, Արամ, 10-ական, Փոքր-Վարդան, Լուսին, Առիւծ 5-ական, Արշար 3 ուրբի: — ՆՈՐ-ԲՈՐՈՒՅ «Ժիսման» խմբից՝ Հայրապետ (98-ի մնացորդով 29 ու) 50 ուրբի, Մարգար, Գարստ 30-ական, Ս. Ս. 15, Զաւարդ 11, Աղա, Տրդատ, Ս. Մ. Ժեր-Համակոռ 10-ական, Բ. Ս., Ս. Վ., Ս. Ս. Վ., Ե. Օ., Ե. Թ. Անթոջ, Մուրա, Պապիկ իշխան, Արարատ, Բ. Մ. Համակոռուհի 5-ական, Ե. Ի., Թ. Գ. 4-ական, Տիկին Աննիկ, Ե. Ժ., Մանուշ, Կուռ, Լուսին, Վահագն 2-ական. Լուսարիւշ, Օր. Զարուհի, Յովսէփ Գեղեցիկ, Գ. Բ., Ե. Վ., Հայկ-Դիցազն, Ե. Ե., Ե. Ս., Փ. Ե., Բ. Ե. մէկ-մէկ ու, Օր. Մա ռիամ, Բաշ Սեդրակ 50-ական կուսէ: — Փարստի շնորհի Միջբրդատաշէնից՝ Եղաբարձ Քրստան, Ատոռու եւ Գնդակ, Առաջորդ 10-ական ու, Նոր-Մկրտաւ 2 ուրբի: Գումար 1001 ու 10 կուսէ:

ՈՍԿԵՂԱՆՔԻ կոմիտէն՝

1900 թ. յունւար 1-էն սկսեալ Անանուն Ոս 95 դահ. ողջ, «Որոտում» խումբ, Վեց-հարուածեան 40-ական, «Շանթ» խմբէն Գ. 5, Գ. Գ. 10. 50, Աղբատասէր Անուշեան 20, «Արշալիրեան» խմբէն Պարոյր, Ոսկի, Ժաղիկ, Երկաթ 6. 25-ական, Ժապալ 5, Առիւծ 4, «Որոտում» խմբի վիճակահանութենէն 80, «Արիւն» խմբէն 20, Անանուն Ոս 40, Հուր 3, Սուր 5. 25, Արեւ 5, Սուրբէն 6. 25, Եւս 6. 25, ԲԼՈՐ քաղաքէն 225, «Արշալիրեան» խմբէն (դեկտ.) Ոսկի, Պարոյր 6. 25-ական, Առիւծ 4, «Շանթ» խումբ 10, «Որոտում» խ. 20, Սուր 6. 25, Արեւ 5. 25, «Արսլանեան» խ. 20, «Արար» խ. 40, Ա. քաղաքի «Առաջապ» և «Մակեդոնեան» խմբերէն 10-ական: — ԱՐՇԱՅԻՆԱՆԻՆ՝ սեպտ. հոկտ. դեկտ. ամսավարներ՝ «Անճաղոս» խ. 60, «Երկիւղած» խ. 24, «Ազատէր» խ. 30, Փիկալոս 20 դահնկան: Գումար 929. 25 դահնկան ողջ:

ՀՈՒՐ-ԵՐԿԱՍԻ Բաքիլուն կոմիտէի 1899 թ. հոկ. 15-էն մինչեւ 1900 թ. յունվ. 15-ի մուտքը Մալթիքայ, Հայրենասէր Թիւ 1, 2-ական օսմ. ոսկի, Հայ Ոս, Յուրա մէկ-մէկ օսմ. ոսկի, Ազնի 5, Պ. 3 օսմ. ոսկի, Մասիս, Անանուն Ոս կէս-կէս օսմ. ոսկի, Սուրժ, Արարատ 4-ական գաղղիական ոսկի, Մալթա 1 գաղղիական ոսկի, Անուն Չուզող 105 դահ. փուս, «Շարժում» կարգացող 70, Լուսին 52. 50, Տիրոյեան 21, Սպանակից 132, Ժիրայր 35, Սուր 49. 50: — ՊՂՆՉԱՌԱՂՅՆ Երկաթուղի 121. 50 դահնկան, Անկեղծ 26. 25, Նրբամիտ 20, Ողբմած, Գեղամ, մարտաբազետ, Զիթնի 17. 50-ական, Մանուֆաթուրայ 16. 50, Հակալ 14, Յոյն 10. 50, Առիւծ 10. 50, Սուր, Հրացան, Արու 8. 75-ական, Արար 4. 25 դահնկան: Գումար 5147. 75 դահնկան փուս:

Խմբագրութեան գիմել Հետեւեալ Հասցէով՝
 Rédaction du Droschak, Genève (Suisse)

ՆԱՍԱԿ ԽՍՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

10 մարտ 1900

Խորին ցաւով կը դիտենք որ, վերջի տարիներս մասնաւորապէս, հայ ազգին հանրային կեանքի շրջանակին մէջ, շատեր իրենց սովորութիւն ըրած են անուանարկել վատահամբաւել զոպարտել այս ու այն ազգայինը, առանց անհերքելի ճշմարիտ ապացոյց ունենալու անոր մեղապարտութեան մասին, և, առանց քննութեան, դիւրութեամբ հաւատք ընծայել անուանարկիչ լուրերու որոնք կրնան չարութեամբ կամ թեթեւութեամբ հրապարակ նետուած ըլլալ:

Այս բարբերը, որոնք ուղեղի տկարութեան և սրտի անազնուութեան նշաններն են, չէին կրնար չծնիլ մեր ժողովուրդին մէջ մեծամեծ աղէտներ: Այդ բարբերուն շնորհիւ է որ շատերու վրայ կը տեսնուի ուրիշներու մասին ակնածանքի, վատահոլութեան, սիրոյ զգացումներուն տկարացումը և երբեմն իսկ չբացումը և սակայն այդ զգացումներով ազգին ճշմարիտ մեծ ոյժը պէտք է որ կազմուէր:

Մեր վերականգման գործին համար, դրամական և կամ ուրիշ կարգի նիւթական մեծ զօրութիւններ չունինք որ կարենանք համարձակիլ փոքր չարիք համարել ազգին մէջ փոխադարձ սիրոյ, եղբայրութեան ոգւոյն, բարոյական ոյժին այս ակներև տկարացումը: Ատոնք են այն սրբազան հօւրն զոր ինամուտ ձեռքով աներնուս մէջ միշտ վառ պահելու ենք: Հետևաբար կը կարծենք թէ ոճիր մըն է որ ամբողջ ազգին դէմ կը գործուի, երբ որ և է ազգային մը դրութիւն կ'ընէ սեցնել, աղարտել, զօպարտել ուրիշ ազգային մը, առանց նախապէս քննութիւն կատարելու անոր վերագրուած եպերելի հոգևորած արարքներուն վրայ: Նոյնպէս ոճիր մը կը համարենք, երբ որ մէկը լոկ կուսակցական հանդիներով կը կործանէ վարկ մը, անուն մը, համբաւ մը, հեղինակութիւն մը այն միակ պատրուակով որ ատենք հակառակորդներ են եղած և կամ կրնան ըլլալ: Ո՞վ չգիտեր որ հեղինակաւոր անունները ուժ մը կը կազմեն, որոնք յարգուելու են որպէսզե կարող ըլլան իրենց դերը կատարել, իրենց բարիքը, իրենց օգուտը արտադրել յարմար ժամուն:

Եթէ չյուսահատելու համար, կրնանք ըսել որ հայերը իբր ժողովուրդ, չէին և չեն կրնար բացառութիւն կազմելով զերծ ու անաղարտ մնալ այդ բարոյական ախտէն որ առաւել կամ նուազ կը տիրէ ամէն երկիր, սակայն պէտք է իսկոյն ընդունինք որ միևս ազգերուն մեր վրայ ունեցած առաւելութիւնը այն է որ անոնք այդ վատահամբաւութեան դրութեան վնասները դարմանելու, ջնջելու ուժեր և հաստատութիւններ ունին, որոնցմէ մենք բոլորովին զուրկ ենք: Անոնք ունին ախտը և անոր դարմանը, մինչդեռ մենք ախտը միայն: Այսպէս Եւրոպայի էն չարախօս ազգին պատկանող մը կրնայ դիմել պետական դատարանի մը որ, գործին միջամտելով կը զանազանէ մեղաւորը անմեղէն և իր վճիռներով ախտին տարածումը կարգիլէ: Մենք, հայերս, չունենալով այդ առաւելութիւնը, գէթ բաղձալու ենք պատուոյ Ատեաններու սովորութիւնը մեր մէջ ընդհանրացնել որպէսզի, դատարանի համապատասխանող մարմին մը կատարէ մեր ազգային գործերու և վեճերու նկատմամբ իր բարոյականացուցիչ դերը, անկողմնակալ արդարութեան մը զազափարը մեր գլուխներուն վերևը սաւառնած պահելով: Պատուոյ Ատեանի մը անհրաժեշտ հարկը զգացնել

տուազ բազմաթիւ ինգիրներ կան դժբախտաբար: Ատոնց կարգէն է նաև պ. Արփիար Արփիարեանի մասին տիրած այն վեճը որ այս օրերս նոր հրատարակութեամբ մը վերսկսած ըլլալով, կըսուանայ շարունակուիլ ուրիշ նոր հրատարակութիւններով, վեճ մը որուն պատճառաւ երկու կուսակցութիւններ իրարու դէմ կը կուրին, առանց տեսնելու որ անկից ծագած չարիքը կը հասնի նոյնիսկ կուսակցութեանց շրջանակէն դուրս ապրող հայերուն ալ, ըստ որում զուտ ցեղակցական կապը որով միացած ենք օտար հողին վրայ և որ կազմուած է լոկ բարոյականի և պատուոյ զգացումներէն, այս ամբաստանութիւններու ազդեցութիւնէն չի կրնար հետքը-հետէ չտկարանալ և չանհետանալ:

Արդ՛հետև յոյս չունինք թէ այս վեճը որ հինգ տարի սկսած ըլլալով, ամէն տարի աւելի զայրագին աստիճանի կը հասնի, պիտի կրնայ ինքնիրեն վերջ մը ստանալ, որովհետև ակներև ալ կը տեսնուի թէ այս վեճով զբաղողներէն և ոչ մին պիտի ուզէ լուել և փակել այս գայթակղութեանց շրջանը, մենք համայն ազգին օգտակար գործ մը ընելու համոզումով յորդոր կը կարգանք ամենուն որ սովորութիւն ընեն այս տեսակ պարտաներու մէջ պատուոյ Ատեան կազմել և անոր թողուլ ճշգրիտ ճշմարտութիւնը և հոգակել անմեղն ու մուլաւորը: Այս գաղափարին իբր հետևանք և իբր աւանդին գործադրութիւն կ'առաջարկենք վերոյիշեալ երկու կուսակցութեանց որ համաձայնին ընտրել պատուոյ ատեան մը, որուն պաշտօնը ըլլայ լսել պ. Արփիարեանը և անոր վերագրուած ամբաստանութիւնները, և ըստ այնմ վճիռ մը տալ որ վերջնական և պարտաւորիչ ըլլայ երկու կուսակցութեանց համար:

Մենք ասիկա ոչ միայն կ'առաջարկենք այլ և կը պահանջենք, որովհետև գործին մէջ կայ ոչ թէ այս կամ այն կուսակցութեան շահը, այլ կուսակցականէն վեր ընդհանուր ազգային շահ մը: Մենք ապահով ենք որ մեզի նախակից են բոլոր այն բարեմիտ, առանց կրքի և անխիտ ազգայինները, որոնք առանց այս կամ այն կուսակցութեան պատկանելու, առանց իսկ յեղափոխական կամ յեղափոխասեր ըլլալու, կը հաւատան որ ժողովուրդ մը չի կրնար ապրիլ եթէ անոր մէջ բարձր չտիրէ պատիւը և պատուոյ նախանձախնդրութիւնը: Ունենանք այս նախանձախնդրութիւնը իր օրինաւոր միակ ձևին մէջ որ է դատաստանը:

Կը խնդրենք յՊրօշակ-ի պատւարժան խմբագրութենէն որ հաճի մեր այս անկողմնակալ կոչումը հրատարակել իր առաջիկայ թիւին մէջ և ընդունել մեր յարգանաց հաւաստիքը:

Յ. ԻՄԿԵՆՏԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ՅԱԿՈԲԵԱՆ
Պարիզ Լօնդօն
Յ. Գ. Սոյն նամակը երկու օրինակ գրուած է, մին որկուած է Պրօշակի եւ միւսը՝ Մարտի պատւարժան խմբագրութեանց ի հրատարակութիւն:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Թողնելով յ'առաջակցութեան' կամը արտայայտող պատասխանատու մարմիններին պպ. Յակոբեանի և Իսկէնտերի առաջարկութեան վերաբերեալ օրինական որոշումը, մենք հարկաւոր ենք համարում այդ նամակի առթիւ, որ տպուած ենք առանց ունէ փոփոխութեան, հետևեալ կարճ նկատողութիւնները անել:
Ա) Երբ մարգիկ հաշտարար դիտաւորութիւններէց

դրուած՝ Տրապարակ են գալիս ունէ «անկողնակալ կոչուով», կարելի է պահանջել նրանցից ամէնաբարձր «անկողնակալութեան» համապատասխանող ոճ և տօն իրենց «կոչումը» մէջ: Մի հատիկ անտեղի հնչելն, մի աննշան ակնարկ դէպի այս կամ այն կողմը կարող է փշագցնել ինքնըստինքեան համակրելի մի քայլի տպաւորութիւնը և վնասել այն անհրաժեշտ վստահութեան, որ միջնորդները անպայման պէտք է ներշնչեն դէպի իրենց դիտումները: Այդպիսի պակասութիւններից զբաւաւտաբար ազատ չէ յարգոյ պպ. Յակոբեանի և Իսկէնտէրի նամակը, որի ձեւը նոյնքան անհաճոյ կարող է լինել մեր ընթերցողներից շատերին, որքան երևի հաճոյ՝ մեր հակառակորդների մեծամասնութեանը:

Բ) Այն երևոյթը ճայ յեղափոխական կեանքում, որը տեղիք է տւել պպ. Յակոբեանի և Իսկէնտէրի նամակին, միանգամայն համաձայն ենք, որ և՛ վնասակար է և՛ ամօթալի: Բայց թող պպ. նամակագիրներն էլ համաձայնեն մեզ հետ, որ այդ միտքը մեզ համար նորութիւն չէ: Ահա ինչ էինք գրում մենք դեռ սրանից մօտ 10 տարի առաջ, «Ռաշնակցութեան» սկզբնաւորութեան միջոցներին, այն է 1891 թւին, «Ռոշակ»-ի 1 համարում.

«Սակայն որչափ եւ զանազան ենք ուղղութեամբ հրանցից (միւս յեղափոխական կուսակցութիւններից), այնուամենայնիւ մենք ուզում ենք նրանց հետ ընկերական յարաբերութեան մէջ լինել, որովհետեւ բոլորս էլ կուսուած ենք մի ընդհանուր թշնամու դէմ»:

Մենք մեր տեսակէտին հաւատարիմ մնացինք, և ահա ինչ բառերով ենք շեշտել այդ՝ 98 թւին («Ռոշակ» № 1).

«Թերթերով յեղափոխական կոչւած արտասահմանեան բազմաթիւ հրատարակութիւնները, յիշելով տարւայ ընթացքում տեղի ունեցած երկպառակտումները, ընթերթերից իրարմը սեղմուած է այն անմխիթար, ճշող եւ յաճախ զգուշի պատկերից, որ ներկայացնում են դրանցից շատերը: Հոգու որպիսի՝ փոքրութիւն, որքան ստոր կրքեր, ցեխ, ապականութիւն... Եթէ ճիշդ են հրապարակ հանած բոլոր ամբաստանութիւնները, — դառն է, ողբալի իսկ կէտէ դրանց մեծ մասը հնարած է, չարախօսութիւն, զրպարտութիւն, ստախօսութիւն է, — աւելի դառն, աւելի ողբալի դրութիւն... Ինչու այդ ցեխերը հիմա են գոյանում, կամ այս ի՞նչ տարօրինակ զարմութիւն է՝ զրպարտել, չարախօսել, ցեխ փնտռել անպատճառ եւ դտնել մինչեւ իսկ այնտեղ, որտեղ չկայ Այս ի՞նչ հասարակական հիւանդութիւն է, որով վարակւած է միջնորդը»:

Աերջապէս նոյն այն մեր Յաւելւածում, որը առիթ է տւել յարգոյ պարոնների նամակին, մենք երկարօրէն կանգ ենք առել նոյն երևոյթի վրայ, կրկնելով՝

«... Թէ որքան վնասակար ենք համարում յեղափոխական տարրերի ու հասարակութեան մի մասի անվերջ ամբաստանութիւնները, մերկացումները, յարձակումները եւ այլն, իբրոյր արտէ ցանկանալով ամբողջ հայութիւնը ազատ տեսնել այդ քաղաքացիական ընթացքից»:

Այս բոլորից յետոյ՝ ի՞նչ է նշանակում պպ. նամակագիրների կողմից խօսել մի ինչոր վէճի մասին, որ «հինգ տարի սկսած ըլլալով, ամէն տարի աւելի զայրագին աստիճանի հասնի», կամ պնդել թէ «երկու կուսակցութիւններ կը կուսին առանց տեսնելու, որ անկից ծագած չարիքը» և լն: Մենք էլ չենք «տեսնել» չարիքը... Եւ յետոյ՝ «Ռոշակ»-ի յիշեալ «հինգ տարայ» համարներից և ոչ մէկում չէ կարելի գտնել ոչ միայն «զայրագին աստիճանի» ունէ վէճի հետք, այլև նոյնիսկ ունէ անուն, որ կուսակցական տեսակէտից վստաբանւած, ամբաստանւած լինի: Եւ ընդհակառակը՝ մենք կարող ենք ցոյց տալ հարիւրաւոր օրինակներ մեր հակառակորդների պաշ-

տմանական օրգաններում, ուր դրանք, օգուելով մեր լուս-թիւնից և տածած յոյսերից՝ թէ «բոլոր բարեմիտ, առանց կրքի և ազնիւ ազգայինները» պէտք է հասկանան մեր ընթացքը, — իրենց գրականական շահատակութիւններում սահման չեն թողել, որ անցած չլինեն:

Գ) Մենք տարաբախտաբար չենք հաւատում, որ աւաջարկող ատեանը արմատական միջոց կարող է լինել նկատուած ակտի դէմ. շատ բնական է, օրինակ, որ մարդիկ, որոնք սովոր են, յանուն անձնական կամ կուսակցական շահերի, անհիմն և անբարեխիղճ կերպով ամբաստանել ուրիշներին, կարող են հետաւել անհիմն նոյնը անել և պատույ ատեանի ու նրանց անդամների վերաբերմամբ, եթէ նոյնիսկ ենթադրենք, որ վերջիններս կանգնած կը լինեն միշտ իրենց բարձրութեան վրայ և չեն ծառայի իսկապէս այս կամ այն անձնաւորութեան կամ կուսակցութեան շահերին: Ենթադրենք սակայն, որ եթէ պպ. նամակագիրների առաջարկած ատեանը չէ կարող արմատախիլ անել չարիքը, գոնէ մասամբ կը զսպի, կը թուլացնի նրան: Կարող է պատահել: Բայց ինչու այդ դէպքում նրանք հարկաւոր են համարում իսկոյն գիմել մի մասնաւոր խնդրի և ինչու բաւականա-նում են միմիայն այդ խնդրով: Չէ՞ որ նրանք ևս գիտեն, որ «պատույ ատեանի մը անհրաժեշտ հարկը զբացնել տուող բազմաթիւ խնդիրներ կան դժբախտաբար»: Ինչու այդ խնդիրներն էլ չեն յիշատակուած եթէ մեզ ասում են, որ մեր Յաւելւածն է առիթ տւել Արփիարեանի խնդիրը դնել մենք կը պատասխանենք. նախ մեր Յաւելւածը գրած է միութեան խնդրի առիթ և ոչ թէ ունէ անհատի. և երկրորդ՝ դիցուք այդ Յաւելւածը նկատուած, ամբաստանութիւնների մի նոր օրինակ է, բայց չէ՞ որ պպ. նամակագիրներին վրդովում է ոչ թէ մի կամ երկու դէպք, այլ «խորին ցաւով վերջին տարիներս մասնաւորապէս, ճայ ազգին հանրային կեանքի շրջանակի մէջ դիտուած» մի վատ սովորութիւն և «ազգին մէջ փոխադարձ սիրոյ, եղբայրութեան ոգւոյն, բարոյական ոյժին ակներև տկարացումը», — մի խօսքով այն «մեծամեծ աղէտները», որ ծնւում են «ուղեղի տկարութիւն և սրտի անազնութիւն» արտայայտող «բարբերից»: Մեր կարծիքով, այդպիսի մի մեծ և ընդհանուր բնաւորութիւն ունեցող չարիքի դէմ առաջարկող միջոցներն էլ պէտք է ընդհանուր լինեն, և այդ տեսակէտից՝ մեզ համար անհասկանալի է մնում թէ ինչու պպ. Յակոբեան և Իսկէնտէր միաժամանակ չեն դիմում նաև միւս յեղափոխական կոչող կամ յեղափոխութեան համակրող բոլոր լրագրերին, որոնցից իւրաքանչիւրի ընթացքը նոյնպէս նշանակութիւն ունի նկատուած ակտը վերացնելու գործում: Ինչու նրանք նախ քան ատեանի ծրագիրը ընդհանուր կերպով բոլորին առաջարկելը, բաւականանում են հրապարակ նետելով մի մասնաւոր խնդրի, մի դէպք միայն:

Մեզ համար հաճելի է կարծել որ պպ. Յակոբեան և Իսկէնտէր ներշնչած են ամէնալաւ դիտումներով, բայց երբ մենք ուզում ենք նրանց նամակից բխող այս հարցերն ու կասկածները իրար հետ կապել և հաշտեցնել մենք չենք կարողանում համոզուել, որ պարոնների ներկայ քայլը աւելի «ընդհանուր ազգային շահերի» կը ծառայի քան թէ կուսակցական... Ինչ վերաբերում է պպ. Յակոբեանի և Իսկէնտէրի ընդհանուր գաղափարին, մենք կը ցանկանայինք, իհարկէ, որ դա որքան կարելի է աւելի մեծ հող գտնէր մեր հասարակութեան մէջ:

Մեզ համար հաճելի է կարծել որ պպ. Յակոբեան և Իսկէնտէր ներշնչած են ամէնալաւ դիտումներով, բայց երբ մենք ուզում ենք նրանց նամակից բխող այս հարցերն ու կասկածները իրար հետ կապել և հաշտեցնել մենք չենք կարողանում համոզուել, որ պարոնների ներկայ քայլը աւելի «ընդհանուր ազգային շահերի» կը ծառայի քան թէ կուսակցական... Ինչ վերաբերում է պպ. Յակոբեանի և Իսկէնտէրի ընդհանուր գաղափարին, մենք կը ցանկանայինք, իհարկէ, որ դա որքան կարելի է աւելի մեծ հող գտնէր մեր հասարակութեան մէջ: